

# אחאות וכינונם של אזורים נפשיים אחוותיים: היעשות־אחות בסיפור "סודו של הנריק" ליהושע קנז והקשריה הקליניים\*

שני סמאי־מוסקוביץ'

בפני אחיותי — וכך היה במיוחד לפני — הייתי לעתים קרובות אדם שונה לגמרי משהייתי בפני אנשים אחרים. עשוי בליחת, אדיר־כוח, מפתיע, נפעם כמו שאני בדרך־כלל רק בשעת כתיבה. קפקא<sup>1</sup>

הקריאה המוצעת במאמר זה מזמינה לגילוי רבדים מחודשים בטקסט ספרותי ובווינייטה טיפולית באמצעות מושג ההיעשות (devenir) של ז'יל דלז ופליקס גואטרי. ההיעשות,<sup>2</sup> מושג מפתח בהגותם, כוללת חיבור ייחודי ובלתי מתווך ויצירת דבר מה חדש, בדגש על אובדן סובייקט מולרי, שלם, כפי שאנו מכירים אותו. נוח לחשוב עליה במונחים של סימביוזה המייצרת מטמורפוזת, היעשות־אחר. במאמר הנוכחי אציע פיתוח ספציפי ומקורי של המושג: היעשות־אחות. לצורך כך, אציג ניתוח צמוד טקסט של הסיפור "סודו של הנריק" ליהושע קנז, אבחן סיטואציה טיפולית שמתאר הפסיכואנליטיקאי מייקל אייגן, ואצביע על תהליכי ההיעשות־אחות בסיפור ובטיפול. המאמר מדגים כיצד הסיפור שופך אור חדש על הווינייטה הטיפולית ומעשיר את ההתמודדות עם הלקונה הקיימת בהמשגה הפסיכואנליטית בנוגע ליחסי אחים. ההיעשות־אחות מכוננת **אזורים נפשיים אחוותיים** קריטיים להתפתחות הנפשית המשלבים בין האישי לפוליטי, והתנאים

\* מאמר זה מבוסס על פרק מעבודת הדוקטור שנכתבה בהנחייתה של פרופ' דנה אמיר באוניברסיטת חיפה. תודתי לה על האמונה ועל האופק הרחב שפרסה בינינו, שאפשר תנועה משותפת ומכוננת על גלי ההיעשות. תודתי נתונה גם לפרופ' מיכל בן־נפתלי על ההזמנה המתמדת לחשיבה ולתעוזה במחוזות חדשים, ולד"ר אייל דותן על סקרנות בלתי פוסקת, דיונים מאירי עיניים וליווי לאורך כל הדרך. תודה נוספת לפרופ' חנה סוקר־שוורג ולקוראים האנונימיים על המסירות והתבונה המעמיקה שסייעו לדייק ולהנהיר את המאמר.

1 פרנץ קפקא, [21 ביולי 1913], 'יומנים', כרך א: 1910–1913, מגרמנית: חיים איזק, מאכס ברוד (עורך), ירושלים: שוקן, 1978, עמ' 243.

2 מושג זה נשזר לאורך התאוריה של דלז וגואטרי כולה, ונידון בהרחבה כאן: Gilles Deleuze and Felix Guattari, "1730: Becoming-Intense, Becoming-Animal, Becoming-Imperceptible...", *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Brian Massumi (Trans.), University of Minnesota Press, MN: Continuum, 2007, pp. 232–309.

הייחודיים להיווצרותה, ברמת התוכן וברמת השפה, נידונים במהלך הקריאה. כמו כן, היעשות-אחות ממירה מבנים אדיפליים נפוצים ודיכטומיה מגדרית, ומאפשרת בכך לפרוע את סדרן של הייררכיות אידאולוגיות והגמוניות, וליצור התנסויות מחודשות הן ברובד הנפשי הן בזה הפוליטי.

יהושע קנז, יליד פתח תקווה (1937–2020), החל לפרסם את סיפוריו בראשית שנות השישים, וכתבתו לא זכתה להיכנס באופן מיידי לקאנון הספרות העברית. נעמה צאל הסבירה זאת בכך שקנז, לטענתה, התווה נתיב המאפיין קבוצות מן השוליים, וחתר תחת הצופן הפואטי המרכזי של סופרים דומיננטיים מהשנים הללו.<sup>3</sup> מיכאל גלזמן מציין כי מעמדו של קנז בשנות השישים והשבעים היה שולי למדי, כי כמעט לא זכה בתקופה זו להתייחסות ביקורתית מחקרית; וכי רק בראשית שנות השמונים החל לזכות בהערכה רבה.<sup>4</sup> מאמר זה מוסיף אפוא נדבך על גוף המחקר הענף הקיים כיום על קנז, ומציע דגשים שונים בקריאת סיפורו, לאור ההגות הדלז'גואטריאנית.

קובץ הסיפורים מומנט מוסיקלי ממוקם כולו בתקופת הילדות וההתבגרות. "סודו של הנריק", השני מארבעת הסיפורים, מתמקד במערכת היחסים בין המספר לחברו הנריק, בעוצמתם ונפתלותם של היחסים האחאיים שבין הנריק לאחותו וְאָנְדָה, וכן בהשפעתה של וְאָנְדָה על המספר.<sup>5</sup> הסיפור מתרחש בחיפה בימי המנדט הבריטי. בפתחו אוספים יחדיו שני החברים הנריק והמספר, המצויים ב"ברוגז", רסיסי פצצות. כדרכו של קנז, נפרסים בפנינו גם סיפורים אחרים בצד המעקב הצמוד והחשוף אחר הקשר החברי המורכב, ואלו מלמדים אותנו על מבנה הקשרים המשפחתיים, על היחס בין בני עדות שונות בפסיפס האנושי, על חיי היום-יום ביישוב היהודי ועל הוויית נוכחותם של הבריטים. דמותה של וְאָנְדָה מרכזית במהלך הסיפור, והיא זוכה לתשומת ליבן של דמויות רבות אחרות כגון הנריק, המספר, ההורים והחיילים הבריטים. המאמר הנוכחי מציע נקודת מבט שהיא בִּוְזִמְנִית רחבה וצרה; הנעה בין שדות שיח שונים – הספרותי, הפילוסופי, והפסיכואנליטי – ובִּוְזִמְנִית מתמקדת בנימי־נימיה של השפה המכוננת את ייחודיות התהליך הנפרס בסיפור.

אפתח בסקירת סגנון כתיבתו הייחודי של קנז, המזמין אותנו לקוראו ברוח דלז' וגואטרי, ובמיוחד לאור מושג ההיעשות, הקרדינלי להגותם. אסקור סצנות שבהן ה"היעשות-אחות" בולטת בסיפור, ואראה כיצד הן משנות את חוויית קריאת הטקסט הספרותי. באמצעות הקריאה ההיעשותית אחלץ מהסיפור חמישה מהלכים: החתירה תחת האדיפלי וההגמוני; חוויית הריבוי כפריעה של דיכטומיה מגדרית; המעקב אחר הדֶה־טריטוריאליזציה של השפה כמכוננת חיבור בין האישי לפוליטי; השימוש בלשון

3 נעמה צאל, הם דיברו בלשונם: הפואטיקה של יהושע קנז, מיכל בן-נפתלי (עורכת), ירושלים: מאגנס, 2016.

4 מיכאל גלזמן, "הגוף שלך עוד יהודי, הוא עוד לא יודע שנהיית ישראל": על גבריות כפויה בהתגנבות יחידים ליהושע קנז", חן שטרס וקרן דותן (עורכות), יופיים של המנוצחים: ביקורת ומחקר על יצירתו של יהושע קנז, תל אביב: עם עובד, 2016, עמ' 481–512.

5 יהושע קנז, "סודו של הנריק", מומנט מוסיקלי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1995, עמ' 23–45. כל הציטוטים שלהלן לקוחים ממקור זה, וההפניות מכאן ואילך יופיעו בגוף הטקסט.

"הוא" לזימון מרחב להיעשות; והחלופה לקשר נירוטי בדמותו של קשר מבוסס אזורי "סכיזו" נפשיים וחברתיים, המאפשר קו מילוט חברתי-פוליטי. כל מהלך יחשוף ממד אחר לקריאת הסיפור ולעבודה עם ההגות הדלז-גוואטריאנית. לאחר מכן אסקור בקצרה את הלקונה הפסיכואנליטית הנוגעת ליחסי אחאות, ובאמצעות ויניטה טיפולית קצרה אדגים את התנועה שבין ההיעשות-אחות הספרותית לזו הפסיכואנליטית. תנועה זו תסייע להעשיר ולרדד מחדש אזורים ולקונות בשדה הקליני. בסיום המאמר אחזור לבחינת ייחודיותם של יחסי האחים ולקריאה ההיעשותית בסיפורו של קנו, ואדון בנתיבי ההיעשות כמזמנים אופקים חדשים לקריאה לאור ההגות הדלז-גוואטריאנית.

## נתיבתו המינורית של קנו

האיכויות המינוריות בכתיבתו של קנו מתבטאות באופנים שונים, המזמינים לקריאתה ברוח דלז וגוואטרי. חן שטרס, למשל, ממפה את אופיים המרובד של סיפוריו: פיזור המוקד הסיפורי בין דמויות וקווי עלילה שונים; תנועה מתמדת בין אוניברסלי לפוליטי ובין אתי ואסתטי; שילוב בין מרכיבים ריאליסטיים, נטורליסטיים ומודרניסטיים; הימנעות מסימבוליזם ואלגורזם ומבניית מערך פסיכולוגי או אידאולוגי מפורש.<sup>6</sup> יוסף אורן, מצידו, מתאר כיצד עלילותיו של קנו נפוצות לכל עבר ברומנים שלו, וכיצד אפשר לקרוא בהם כמה פרשיות מקבילות המחוברות, לכאורה, רק בקשר חיצוני, כגון מקום משותף.<sup>7</sup> בדומה לכך מציינת נילי לוי את העיקרון הסטרוקטורלי של "פיזור המרכז", המתבטא הן בפיזור הדמויות הן בפיזור העלילות.<sup>8</sup>

בקובץ הסיפורים מומנט מוסיקלי מוצאת שטרס תנועה בין החברתי לאקזיסטנציאליסטי, וכן תנועה בין יחסים עם מציאות חיצונית לחקירה פנימית של ה"אני". את שלושת הסיפורים הראשונים שבקובץ, ובהם "סודו של הנריק", היא קוראת כסיפורי חניכה כפולים: תהליך גילוי העולם ומאבק לפשר בין "אני" מתהווה לבין החברה (השייך לז'אנר ה-Bildungsroman), וסיפור התהוותו של האומן (השייך לז'אנר ה-Künstlerroman). אלו מתרחשים על רקע תקופת היישוב הארץ-ישראלי שלפני הקמת המדינה, ולכן עסוקים גם בחניכה של הסובייקט הציוני.<sup>9</sup>

סגנון כתיבתו ושפתו של קנו, שקנו לעצמם מעמד ייחודי בקורפוס הספרותי, זכו לתשומת לב בקרב הפרשנים ומבקרי הספרות. דן מירון מציין שלוש תכונות המייחדות

6 חן שטרס, "התגנבות יחיד: על התקבלות יצירתו של יהושע קנו", שטרס ודותן, הערה 4 לעיל, עמ' 19-50.

7 יוסף אורן, "קרבות הכיסופים לחיים האמיתיים: על ספרו של יהושע קנו: 'מחזיר אהבות קודמות'", מאזניים עב, 6 (מרץ 1998), עמ' 26-30.

8 נילי לוי, מרחוב האבן אל החתולים: עיונים בסיפורת של יהושע קנו, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1997.

9 שטרס, הערה 6 לעיל.

את כתיבתו מזו של שאר בני דורו: סקרנות ורגישות ביחס לזולת האנושי השולי, ישרות, ותרבות כתיבה מאוזנת הסולדת מראוותנות.<sup>10</sup> אורן מציין את גישתו החקרנית של קנו לחיים, המאופיינת בכתיבה ריאליסטית ומדויקת ונובעת מנכונותו לבוא במגע עם פניה הקשים של המציאות (כגון עוני וחולי), עם גילויי טבע האדם (כגון מיניות ונטייה להרהרנות), ועם צדדיו הסותרים של הקיום (אהבה, בדידות ומוות).<sup>11</sup> עודד ניר התייחס לסגנון הכתיבה הפוסט-מודרני הייחודי של קנו,<sup>12</sup> ובאשר לאיכויות השפתיות בספרות הפוסט-מודרנית הישראלית ציין דוד גורביץ' את המעבר של הדגש הספרותי מן הסובייקט (המתפורר) אל השפה המודולרית והבלתי בטוחה, שאינה ממלאה את הציפיות החברתיות והתקשורתיות.<sup>13</sup>

צאל, הדנה בקשר שבין שפתו של קנו לבין המהלך הנרטיבי בסיפוריו, מוליכה אותנו צעד נוסף אל הפואטיקה המינורית שלו:

משהו לא מופענח, לא מוכן עד הסוף, ייותר תמיד בינות למשפטים, לפסקאות ולפרקים הכתובים עברית נהירה לעילא [...]. התקינות המושלמת של העברית הקנזית היא תקינות לא מביתית. הלשון של קנו נקייה תמיד מכל טעות, מכילה בתוכה תמיד, גם איזה חותם עיקש של זרות. לשון התקינות הגמורה של קנו, שאף פעם איננה מממשת את הפירוק והשבירה אלא רק מקפידה לסמן את קווי הגבול שסביב היעדרותם, תיותר תמיד עם תוואי שקט של זרות לא מעוכלת, עם הד שימשיך להטריד, בתוך תוכו של המעשה הלשוני הלינארי, הלא מופרע, של הסיפור.<sup>14</sup>

בקריאת הסיפורת של קנו קיים מתח תמידי בין פרשנות המדגישה את הפן הפסיכולוגי-אישי שבה לבין זו המתמייחסת לרבדיה הפוליטיים-חברתיים. במבט ביקורתי על התגנבות יחידים, למשל, מציע דרור משעני כי נוצרה הייררכיזציה בין שני סוגי רומנים, וכי ניכרת העדפה פרשנית לקריאת הספר כרומן מטאפיזי על פני קריאתו כרומן חברתי.<sup>15</sup> בדומה לכך, גם "סודו של הנודיק" זכה לכמה קריאות מרתקות, שבכולן ניכרת העדפה של הגוון האישי-פסיכולוגי על פני החברתי-פוליטי. אך הקריאות המציעות מבט פסיכואנליטי מניחות רובד אוניברסלי מטאפיזי שעלול לפספס את הדגשים הייחודיים לטקסט. קריאה מזווית סכיזואנליטית, לעומת זאת, תציע ריבוד נוסף ושונה לתמות שעלו בקריאות קודמות של הסיפור.

10 דן מירון, "מן השוליים אל המרכז ובחזרה", שטרס ודותן, הערה 4 לעיל, עמ' 86–97.

11 אורן, הערה 7 לעיל, עמ' 26–30.

12 Oded Nir, "Israeli Literature and the Time of 'post-post-Zionism'". *CLCWeb* 21, 2 (2019), <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol21/iss2/10>

13 דוד גורביץ', פוסטמודרניזם: תרבות וספרות בסוף המאה ה-20, תל אביב: דביר, 1997, עמ' 245.

14 צאל, הערה 3 לעיל, עמ' 112–113.

15 דרור משעני, "מולדת אבודה: על עיצוב המזרחיות ועל תפקידיה ברומן התגנבות יחידים ליהושע קנו", שטרס ודותן, הערה 4 לעיל, עמ' 460–480.

מודל הסכיזואנליזה שהציעו דלז וגואטרי, יש בו מעין חלופה למודל הפסיכואנליזה.<sup>16</sup> הוא מוסיף מוטיבציות ומבנים חברתיים ופוליטיים על אלו הפסיכואנליטיים, ומחייב עבודה עם שדות ידע מגוונים. מטרתה של הסכיזואנליזה לאפשר מודל המשגתי להתנהלותם של גופים, ארגונים ובני אדם, באופן החורג ממטרה המוגדרת כטיפולית בעיקרה. בהתמקדותי במושג ההיעשות אתחיל אפוא בשאלות מהי היעשות וכיצד היא ממומשת בסיפור.

## קריאה דרך הפריזמה של היעשות-אחות

הסיפור "סודו של הנריק" הוא השני בארבע הנובלות של מומנט מוסיקלי ליהושע קנז. במהלך הסיפור נרקמת חברות בין שני ילדים: המספר, בן המושבה, והנריק, הפליט. העלילה מתרחשת בחיפה בימי המנדט הבריטי, ומתארת את מערכת היחסים המורכבת שנוצרת בין השניים, ואת התייחסותם והקשר שלהם לאחותו של הנריק, המתרועעת עם חיילים בריטים. כמו כן נוכח ההקשר הפוליטי שבו הסיפור מתרחש: מערכת יחסיו של המספר עם הוריו קשורה באופן בלתי נפרד למעורבות האב בצבא הבריטי.

בהתאם לדרכו של קנז, הנוהג לשזור כמה קווי עלילה זה בזה, גם כאן מעורבים וכרוכים זה בזה סיפור החברות, מערכות היחסים המשפחתיות והמצב החברתי והפוליטי. עד כה נקרא הסיפור ופורש מזוויות שונות, שמהן אפשר לחלץ באופן סכמטי שלוש תמות עיקריות: סיפור חניכה והתבגרות – מעבר מחיק המשפחה לעבר סוציאליזציה; התמודדות עם ה"אחר" הארץ-ישראלי; והיחשפות לרזי המיניות והאסתטיקה. וכפי שאראה מיד, שתי סצנות עיקריות ב"סודו של הנריק" מזמינות אותנו להתחקות אחר תמה חדשה, היעשות-אחות בסיפור. כאמור, ההיעשות היא תהליך מתמשך ודינמי של תנועה רציפה והשתנות, חיבור ישיר וייחודי היוצר ישות חדשה, שחורגת מהגדרת הסובייקט השלם. ההיעשות פועלת לכיוון המינורי מבחינה פוליטית, ומתרחשת בתווך שבין שתי תנועות סימולטניות: האחת, התרחקות מהמז'ורי, והאחרת, התרוממות מהמינורי. כפי שנראה בהקשר ההיעשות-אחות – היעשויות-אחר, מטמורפוזות, נוצרות סביבנו כל הזמן, אך חושינו אינם מורגלים בזיהוין ואיננו מפנים את תשומת הלב אליהן.

טוד מאי מציין כי מושג ההיעשות מלווה את דלז משלב מוקדם מאוד בעבודתו, ואף מגלם בחובו, במרוכז, את כלל תפיסתו הפילוסופית.<sup>17</sup> טביעת מונחים היא קריטית בהגותם של דלז וגואטרי; בדומה לאופן שבו הם תופסים את הפילוסופיה, ההיעשות אינה רק מתארת את מצב העניינים או מסבירה אותו, אלא יוצרת, תורמת ומשפיעה על החיים עצמם. היקום כולו, גורס אייל דותן, מצוי בתהליכי היעשות בלתי פוסקים,

Gilles Deleuze and Felix Guattari, *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, 16 Robert Hurley, Mark Seem, and Helen R. Lane (Trans.), Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2005

Todd May, "When is a Deleuzian Becoming?" *Continental Philosophy Review* 36, 2 17 (June 2003), pp. 139-153

כגון שינוי, סימביוזה, התמרה ואסימילציה.<sup>18</sup> כל היעשות היא סינגולרית וייחודית, והיא מממשת קו מילוט של תשוקה חסומה החומקת מן המשולש האדיפלי (השלט בפרשנות למערכות יחסים אנושיות או ליצירות ספרותיות). בסיפור שלפנינו ההיעשות-אחות של הנריק מתוארת דרך עיניו של המספר, חברו, והשפעותיה מתחילות להיווצר במשולש הנרקם בין הנריק, אחותו ואנדה והמספר.

בסצנת ההיעשות הראשונה, המתרחשת בקפה פנורמה לרקע נעימות ריקוד שמנגנת התזמורת, בוחן המספר את פניה של אנדה ומנסה להסביר לעצמו את יופייה כפי שחוו אותו הוריו, ודבר מה טורד את מנוחתו וגורם לו אי-נוחות:

שערה של ואנדה היה חום ומסולסל, ופניה דקים. שלא כאחיה, היה גון-פניה כהה במקצת. סנטרה מחודד, שפתיה צרות ומשוחות באודם ושתי גבות שחורות, דקיקות ומקומרות הדגישו את עיניה הגדולות, הכהות, הנוצצות בברק מיוחד. אמרתי בלבי כי עיניה, בעיקר עיניה של ואנדה, הן סימני יופיה, ברקן המיוחד וריסיה הכהים, המשרים כמין צל על פניה כשהיא משפילה את מבטה אל השולחן. וכן שערה המסולסל, השופע, והעגילים הזוהרים בתנוכי אוזניה, המשמשים כמין מסגרת לעיניים. ניסיתי גם להסביר לעצמי את יפי פיה, שכן מקובל היה עלי שהוא יפה, ככל דבר אחר בואנדה, אך הוא גרם לי אי-נוחות כלשהי, עורר מין דאגה עמומה שלא ידעתי את סיבתה: השפתיים הצרות המשוחות באודם עז והסנטר הצר המחודד. [...] לא נלאיתי להעלות תירוצים ושיקולים, אך משום-מה נראו לי פיה וסנטרה של ואנדה שייכים לפניו של משהו אחר ומאיימים על שלמות היופי של פניה האמיתיים, המסתתרים מאחריהם. על כן גם הפריעו לי למצוא הסבר שלם לקביעתם של הורי ולהיות בטוח כי נקלטה בי היטב.

עד שהבריקה במוחי התגלית כי שפתיים אלו וגם הסנטר המחודד הם שפתיו וסנטרו של הנריק שנטפלו אל פניה כדי לסלף את יופיים, וזכר הבוקר ונפילתי מאופניו שב ועלה בי לאחר שנשתכח לגמרי. וכשהתרכזתי שוב לבחון את יפי פניה של ואנדה כאילו נפרע כל סדרם וצריך הייתי להתחיל הכל מחדש: השיער, הגבות, העיניים, העגילים... לארגן שוב את כל המתכונת ואת הצדקתה. אך שוב לא יכולתי לאחות את היופי הזה שנהרס, לשחזר את הסדר שנגלה לי לרגע ומייד אבד. ופתאום נפגשו עינינו משני קצות הגן של בית-הקפה. (עמ' 36)

תווי הפנים של אנדה והנריק התערבבו זה בזה, פרעו את הסדר הטוב. קביעתם של הורי המספר בנוגע ליופייה של אנדה והשתאותם ממנה נפרעו כליל – במהלך מה שניתן לכנות כאן "היעשות-אחות".

בסצנה השנייה מסתתרים המספר והנריק בגן בית הקפה, וצופים מבעד לחלון בואנדה הרוקדת חבוקה בזרועות אחד החיילים הבריטים. הפעם הבעות פניהם, ולא תווי פניהם, הן המתערבבות לבלי הכר. המספר מתאר כי הנריק "היה כאחוז-קסם" (עמ' 42), ובהמשך:

18 אייל דותן, "מי אתה גרגור סמסא?" אות 1 (סתיו 2010), עמ' 123–131.

שוב הביט פנימה ושוב היה אותו מבט של רוך ומסירות בעיניו, בראותו את אחותו מוסיפה ומתקנת משהו בפניה בכרית-הפודרה. יחד עמה היטה את פניו הצידה, וזקף את הסנטר, כאילו ביקש לעזור לה במלאכת ההתאפרות, בדומה לאמהות המחזות בפיהן תנועת לעיסה בשעה שהן מאכילות את תינוקן ואולי הן מקוות שכך יקלו על הפעוט בבליעת מזונו. ואנדה החזירה לתיקה את הקופסה הקטנה, קמה ממקומה וחיל אחר ניגש עמה אל הדלפק. הם קיבלו שתי כוסות משקה ועמדו לשתות, לדבר ולצחוק. הנריק המשיך לשתף את עצמו בהבעות-פניה, חיך עמה בעת צחוקה והעלה ארשת תמיהה כאשר שאלה היא משהו וחיתכה לתשובת החייל. (עמ' 43)

תווי הפנים והבעותיהן ממחישים את המהלך המוחשי המתהווה בהיעשות-אחות. המילה "פנים" שייכת לקבוצת מילים שמיון הדקדוקי כפול, וניתן להתייחס אליהן הן בלשון נקבה הן בלשון זכר. כמו כן, צורתה הדקדוקית היא צורת רבים, גם כשהיא מתייחסת לפרט היחיד. "ריבוי תמידי" (*plurale tantum*) של מילה נידון בשדה הבלשנות, ונוגע גם במושג ה"ריבוי" (*multiplicity*) שמזכירים דלז וגואטרי. מושג זה, החומק מהדיכוטומיה והניגוד שבין יחיד (*one*) למרובה (*multiple*), מגדיר את הריבוי כשלעצמו: לא רסיסים או מקטעים של אחדות שאבדה או שאליה שואפים, ולא חלקים המרכיבים שלם.<sup>19</sup> אם כן, במשמעות הבלשנית של המילה "פנים" שני מאפיינים מהותיים של ההיעשות-אחות, שיורחבו בהמשך: ערעור הדיכוטומיה בין זכר לנקבה וערעורה בין יחיד לרבים. אח ואחות, נער ונערה, הם הבסיס להיווצרות דבר מה חדש, שאינו זכר ואינו נקבה. הריבוי המתבטא בפנים מלמד על התבוננות וחקירה של המצוי בחיבור האינהרנטי בין היחיד לרבים, הפרט(ים) והחברה. אין המדובר כאן בפרטים בודדים, המייצרים חברה מרובת פרטים, אלא בזרמים שונים השלובים זה בזה, ואי אפשר להפרידם. שתי הסצנות הללו ילוו אותנו לאורך הקריאה כולה, ויסייעו בחילוץ חמש התמות העיקריות שעליהן אעמוד בסעיפי המאמר.

### החתירה תחת האדיפלי וההגמוני

כיצד מעשירה ההתבוננות הסכיזואנליטית את זו הפסיכואנליטית? זגורי-אורלי ורון מציניים כי דלז וגואטרי זיהו שתי נקודות שבהן הפסיכואנליזה מגיעה למבוי סתום: היא אינה מצליחה לגעת בסינגולרי, מפני שהיא נתלית בפיגורות או סטרוקטורות אדיפליות; והיא אינה חושפת את ההקשרים החברתיים של הליבידו, מפני שהיא מתמקדת רק בהקשרים המשפחתיים.<sup>20</sup> בדומה לכך, רבות מהקריאות לסיפורו של קנז הדגישו את נקודות המבט הפסיכואנליטיות הנתלות בסטרוקטורות האדיפליות, ומיעטו בחשיפת ההקשרים החברתיים של הליבידו. בקריאה סכיזואנליטית נראה כי שתי המשפחות

19 Deleuze and Guattari, *Thousand Plateaus*, הערה 2 לעיל, עמ' 32.

20 רפאל זגורי-אורלי ויורם רון, "הקוף של קפקא: הקדמה לספר 'קפקא' – לקראת ספרות מינורית", זיל דלז ופליקס גואטרי, קפקא – לקראת ספרות מינורית, מצרפתית: רפאל זגורי-אורלי ויורם רון, תל אביב: רסלינג, 2005, עמ' 7–26.

שבסיפור פורעות יחדיו, כל אחת בדרכה, את הסדר האדיפלי, וההיעשות-אחות חותרת תחת המבנה האדיפלי. בפשטות: נדמה כי הקשר בין האחים משמעותי יותר מהקשר עם ההורים.

במהלך הסיפור נראה כי המספר – שייתכן שהיותו בן יחיד תרמה לכבילותו בעולם האדיפלי – מגלה עולמות חדשים באמצעות הקשר הנרקם בינו לבין הנריק, שהוריו מוזכרים בסיפור באופן מצומצם יחסית. הנריק מערער על סמכותו של אבי המספר, ובמובן זה פורע באופן ישיר את הסדר האדיפלי: "אולי אבא שלך לא יודע", השיב הנריק בפשטות, כדבר אפשרי בהחלט ואולי אף מובן מאליו, ואני שתקתי ולא האמנתי לו עוד" (עמ' 32). במהלך הסיפור מורגשת התנועה ההיעשותית שמובילים הנריק ואחותו, הרחוקה מן המשולש האדיפלי הרווי, שבו שרוי המספר. כפי שנראה בהמשך, הקריאה הסכיזואנליטית תסייע לחשוף גם את ההקשרים החברתיים-פוליטיים של הליבידו.

בצד שלוש התמות העיקריות שלאורן נקרא הסיפור עד כה נחשפים כעת רבדים חדשים. בהתייחסם להתבגרות, היציאה מחיק ההורים והמעבר לחברת הילדים (התמה הראשונה), חנה הרציג מדגישה כי הפרדה מהוריו בוצעת בקע בעולמו של המספר ופורעת את הסדר, וכי התאחדותם בקשר הזוגי היא לו בגידה: "הרגשתי, לראשונה בחיי, כי שוב אין הם אתי ולא יעמדו לי בצרתי, כל כמה שירצו וישתדלו ויהיו מוכרחים" (עמ' 37), וגרשון שקד מציין כי "הסיפור מסתיים בניצחונו של הנריק ושל כל מה שהוא מייצג על הילד התמים, ששוב לא יוכל להסתתר בין קפלי שמלת אמו ובידיו הבטוחות של האב".<sup>21</sup> אך הקריאה הסכיזואנליטית ממקמת את הטקסט בהקשר שאינו אדיפלי במהותו. לפי קריאה זו הקשר שנוצר בין המספר, הנריק, וְאָנְדָה והסביבה החברתית אינו מכונן סדר אדיפלי וחברתי, אלא חותר תחתיו. סדר הפנים שנפרע במהלך ההיעשות-אחות מרחיק אותנו מהמשולש האדיפלי (שבו מאמץ המספר את תפיסתם של הוריו), וכן מהתפיסה המקובלת של יופי, כמייצג השלמות וההרמוניה ההגמונית: "וכשהתרכזתי שוב לבחון את יפי פניה של וְאָנְדָה כאילו נפרע כל סדרם וצריך הייתי להתחיל הכל מחדש" (עמ' 36).

עוצמתו של האדיפלי הייתה יכולה לסחוף אותנו בקלות: יכולנו לומר שבשל שיעונו של אימו של הנריק התסביך האדיפלי מותק אל האחות. אך פתרון רדוקטיבי שכזה וחזרה אל האדיפלי אינם מאפשרים להתחקות אחר הניבים פורעי הסדר שמזמנת ההיעשות, המהותיים לסיפור שלפנינו – ולחוויה האנושית. הסיפור מבהיר כי יחסו של הנריק לאימו ולאחותו שונה בתכלית, וכך מובן גם מן האופן שבו המספר תופס אותן: האם מצטיירת כתלושה מן המציאות, חלשה ולא מותאמת, ואילו האחות כלבית, כחברותית וכמתפקדת.

אנדרה גרין מסביר כי התסביך האדיפלי הוא "תסביך של ההבדל המכופל", שחברות בו יחדיו השפעות ההבדל בין המינים וההבדל בין הדורות. התגברות על התסביך תוביל

21 חנה הרציג, "על היחסים בין 'להיות לבד' ל'להיות ביחד': מבקיעת האני ב'התרנגולת בעלת שלוש הרגליים' ועד לתחנה האחרונה בדרך אל החתולים", שטרס ודותן, הערה 4 לעיל, עמ' 203–275; גרשון שקד, "להתעורר מחלום: על קובץ הסיפורים מומנט מוסיקלי של יהושע קנז", שטרס ודותן, הערה 4 לעיל, עמ' 76.

לויתור על משאלת גילוי עריות ורצח אב, להזדהות עם היריב בן אותו המין ולהסכמה לדחיית הסיפוקים הנדרשת בעולם המבוגרים.<sup>22</sup> החלוקה הדיכוטומית בין הדורות ובין המינים מייצרת מערכת יחסים הייררכית ונוקשה מטבעה ומעגנת אותה בתאוריה. לעומת זאת, ההיעשות אחות מכילה הזדמנות לערעור הדיכוטומיה הבין-דורית (מבוגר וצעיר) והבין-מגדרית (זכר ונקבה), מעצם התרחשותה בתוך אותו הדור ומעצם עידודה לתנועה חופשית ולהתנסות בשילוב שבין המגדרים השונים. היעשות אחות נמצאת על קו התפר שבין שתי היעשויות קרדינליות שהציעו דלז וגואטרי: היעשות-ילד והיעשות-אשה, ומגלמת קריאת תיגר על מערכת היחסים המובנית המשתמעת מן התסביך האדיפלי.

ההתמודדות עם ה"אחר" הארץ-ישראלי, התמה השנייה שלאורה פורש הסיפור, זכתה להתייחסויות רבות המדגישות את אחרות השפה שאינה מובנת למספר, הבאה לידי ביטוי, למשל, במשפט "הם דיברו בלשונם". האחר הוא זר במובן חברתי, גלתי; בן למשפחת פליטים בעלת גיגונים ייחודיים לתרבותה. הזרות הזו מעוררת במספר רתיעה וסלידה בצד פיתוי ומשיכה,<sup>23</sup> והמגע עימה וההתמודדות שהיא מזמנת מכוננים את הקשר שנוצר עם הזולת. בעזרת "האחר האתני" חיפש קנז את שהפרוזה העברית לא הרשתה לעצמה כשהעמידה במרכזה את ה"ילד", ה"צבר", הבחורים הצעירים והתמימים מההתיישבות העובדת.<sup>24</sup>

הקריאה ההיעשוית מוסיפה על האחרות שבסיפור עוד רובד, שעליו נרחיב בהמשך: זוהי אחרותה של נערה פליטה בתוך חברה המפנה עורף לבנותיה. השפות השונות – העברית, לשון הפליטים והאנגלית של הקצין – שלובות זו בזו לאורך הסיפור ומרמזות למספר "אחריות": הבילוי שאליו הוא הולך עם הוריו נקרא בפיו "פייף-אוקלוק בקפה-פנורמה" (עמ' 33); וְאָנְדָה מתרועעת עם חיילים ומשוחחת עימם באנגלית בזמן ההיעשות; וְאָנְדָה עצמה מדברת גם בלשון הפליטים, שהמספר אינו מבין, וכמוה כל משפחתו של הנריק; ואילו העברית, השפה היחידה המובנת ושגורה בעולמו של המספר, היא גם השפה שתחת כנפיה, נערכו בבתי הקפה וברחבת הריקודים, בחסות הסוכנות היהודית, המפגשים שהיו למצע ההיעשות.

האחרות קיימת גם בתוך "אותה המשפחה", ברמת הרבדים הקונקרטיים של כתמי הצבע הנפרסים לפנינו: לעומת הנריק, שהמספר מדגיש את שיערו הצהוב, הבהיר מאוד ודמוי החוטים הדקיקים ואת עורו הוורוד הצרוב, וְאָנְדָה מצוירת בצבעים אחרים: "שערה של וְאָנְדָה היה חום ומסולסל, ופניה דקים. שלא כאחיה, היה גון-פניה כהה במקצת. [...] ושתי גבות שחורות, דקיקות ומקומרות הדגישו את עיניה הגדולות, הכהות" (עמ' 36). קטגוריות האחרות נחוות אפוא הן בין התרבויות והשפות השונות והן בתוך המשפחה ובין האחים.

22 אנדרה גרין, תסביך הסיפור, מצרפתית: גלית דוידסון, תל אביב: רסלינג, 2006, עמ' 33.

23 הרציג, הערה 21 לעיל, עמ' 203–275; שקד, הערה 21 לעיל, עמ' 68–79.

24 יצחק לאור, "ההטרונות היא הגיהנום: איום, מין ותרבות אצל קנז", שטרס ודותן, הערה 4 לעיל, עמ' 228–275.

שטרס משלבת בין התמה הראשונה לשנייה, ההתבגרות וההתמודדות עם ה"אחר", ומדגישה כיצד המפגש עם האחר מוליד את המבט כשלעצמו, וחושף לעיני המספר את הכוחות הפועלים להסדרת האופן שבו ראוי להתבונן, בהתאם לסדר הבורגני וההגמוני שלפיו חונך. באמצעות המבט יוצרת שטרס חיבור גם לתמה השלישית, ובו ההצצה היא פרקטיקה מרכזית בתהליך החניכה האסתטית וההפיכה לאומן. לפי שטרס, הראייה המתווכת של וְאָנְדָה דרך עיניו של הנריק מסייעת למספר לפענח את סוד היופי ולגבש עמדה אסתטית.<sup>25</sup> התמה השלישית כורכת יחדיו את היופי, האסתטיקה והמיניות: דמותה של וְאָנְדָה, אחותו של הנריק, מאפשרת חשיפה לרזי העולמות האלו. קרן דותן מצטרפת לשטרס בטענה שתהיית המספר בנוגע ליפה היא צעד בחניכתו האסתטית, ומוסיפה כי קיימת בסיפור תהייה עקרונית על היפה ועל עמידותו לנוכח האת. <sup>26</sup> הרציג מוסיפה כי דמותה של וְאָנְדָה מאיימת ביצירות המופגנת שלה, ובר־זמן היא גם ההתגלמות הראשונה של היופי בעולמו של המספר. ככזו היא מערערת את הסדר התקין ומאיימת על עצמיותו של הגיבור בדו־משמעות שבין הפריצות והתשוקה לבין היופי המסתורי. קריאה היעשית מסיטה את המבט מגילוי המיניות והיופי שבמרכז עומד הסובייקט המספר, אל עבר הקשרים שבין האח לאחותו, למספר ולחיילים סביב (כלומר, הדגש אינו הסובייקט החווה את רזי האסתטיקה והמיניות, אלא מערכות היחסים הנוצרות במהלך העיסוק בהן). תווי הפנים והבעותיהן הם המובילים את המהלך ההיעשיתי, ולא הסובייקט המולרי, השלם. תווי הפנים משתברים ונרקמים, מייצרים מבע חזותי וחזותי החורג מהגדרה של יופי, ואילו הבעות הפנים מסתנכרנות במהלך ההיעשיות־אחות. הדגש על הפנים משתקף בתיאור המפורט של תווי הפנים והבעות הפנים מנקודת מבטו של המספר בשתי סצנות ההיעשיות־אחות.

רונית מטלון מתייחסת לרבדים הללו וסוללת למעננו את הדרך אל ההבחנה באלמנטים מרכזיים של ההיעשות.<sup>27</sup> ראשית, ההתבוננות הפתלתלה של המספר בְּוָאָנְדָה הרוקדת עם חייל בריטי שיכור, דרך עיניו של אחיה הנריק, המתבונן בה גם הוא – מסיטה את המבט מן הסצנה הדרמטית אל הזולת המתבונן, ממוססת את "לב העניין", ומדגישה את אימת המספר מפני התמסרות טוטאלית של מבט על אובייקט אחד. קו המילוט מן המבט ההגמוני, שאליו מתייחסת מטלון, הוא האפשרות לחוויה היעשית, מינורית, שגם אם אינה "לב העניין" – האימה המלווה אותה מדגישה את עוצמתה וחשיבותה. שנית, כפי שהבחינה מטלון, ההתחקות אחר סוד המיניות הנשית והיופי המגולמים בדמותה של וְאָנְדָה מתרחשת באמצעות "עין מתבוננת" פולשנית, עיקשת וחסרת גבולות, המשנה את האובייקט שהיא מביטה בו ומשתנה בעצמה. נוכל לחשוב על כך כעל התהליך ההיעשיתי עצמו.

25 חן שטרס, "חניכתה של העין: כינון המבט והחניכה האוקולרית במונט מוסיקלי ליהושע קנז", שטרס ודותן, הערה 4 לעיל, עמ' 297–331.

26 קרן דותן, "נולדתי לפניך תאומים: המזרחי ורומן החניכה של האמן אצל קנז" שטרס ודותן, הערה 4 לעיל, עמ' 332–359.

27 רונית מטלון, "הגיהנום של הראייה", הארץ (26/4/1995), עמ' 8.

## פריעת הדיכטומיה המגדרית והריבוי המגולם באחוזה האחאית

היעשות-אחות מצליחה אפוא לחמוק מן האדיפלי באמצעות הדגש על הציר האופקי (אח ואחות), בשונה מן האנכי (הורה וילד), וכן באמצעות ערעור יחסי הכוח החברתיים בין חייל בריטי לנערה פליטה. בפריעת הדיכטומיה המגדרית תהליך ההיעשות פועל בשני כיוונים, הן על מי שנעשה והן על מי שנעשים לו:

היעשות איננה בשום אופן חיקוי או התאמה למודל כלשהו. יש להבין מושג זה מחוץ למטפיזיקה של ההתאמה (adequation) או הייצוג (representation), ומחוץ לתהליך שמתחיל ב-X ונגמר ב-Y. כשמישהו או משהו עובר תהליך של היעשות, מה שהוא נעשה משתנה באותה מידה שהוא עצמו משתנה.<sup>28</sup> [...] דלו וגואטרי מדגישים כי ההיעשות הנה אחד הקטבים של המערך, שבו תוכן וביטוי כבר אינם נבדלים זה מזה.<sup>29</sup>

אם כן, היעשות-אחות מחוללת דה-טריטוריאליזציה למיניות ה"נורמטיבית", הן לזו המכונה "נשית" הן לזו המכונה "גברית". ראשית, היא קו מילוט מן המיניות ה"נורמטיבית הנשית", המאופרת, בכך שהיא חודרת לשלוש הטריטוריות השונות – האדיפלית, המגדרית והחברתית – שכל אחת מהן מנסה לכונן מיניות ברורה ומאורגנת. כפי שמצינית לאונור דוידוף, בחלק ניכר מהספרות הקלאסית שנכתבה במאה התשע-עשרה, המשמשת עוגן תרבותי מהותי עד לימינו, ניכר דגש כפייתי להנגיד קטגוריות נשיות וגבריות שנחשבו מהותיות למעמד הבורגני.<sup>30</sup> הקאנון הספרותי הקלאסי שקנו מייצר מדגיש כמעט את ההפך. השפתיים הדקות והסנטר המחודד, תווי הפנים הזוויתיים, משתלבים והופכים לפני היעשות-אחות המלווה את שתי סצנות ההיעשות. בהמשך הסיפור נכתב:

פגישה שניה זו של מבטינו הכאיבה לי פתאום כאילו אשמתי בדבר-מה שאינני מסוגל לשערו. רגע תליתי את הדבר במריבתי עם הנריק מן הבוקר, הנריק ששפתיו הצרות וסנטרו המחודד נטפלו לפתע אל פניה היפים של אחותו. (עמ' 37)

28 מעניין בהקשר זה לבחון את ההבדל המהותי שבין תפיסת ההיעשות, ההדדית, לבין התפיסה ההגמונית של המושג הפסיכולוגי "הזדהות השלכתית". בהזדהות השלכתית מושלכים חלקים תוקפניים של העצמי כלפי אובייקט חיצוני. אובייקט זה אומנם משתנה גם הוא, אך התהליך מתואר באופן חד-כיווני: המשליך הוא המפצל, ומכך הופך לפתולוגי, והחלקים המושלכים שנואים והרסניים. (מלאני קליין, "הערות לכמה מנגנונים סכיזואידיים", יהושע דורבן [עורך], מלאני קליין: כתבים נבחרים, מאנגלית: אורה זילברשטיין, תל אביב: תולעת ספרים, 2002, עמ' 177–203). לעומת זאת, בתהליך ההיעשות יחסי הכוחות בין הדיכטומיות (מז'ורי ומינורי, שנוא ואהוב, רצוי ודחוי) מתערערים.

29 גארי-אורלי ורון, הערה 20 לעיל, עמ' 19. ההדגשות במקור.  
30 Leonore Davidoff, "The Sibling Relationship and Sibling Incest in Historical Context", 30 Prophecy Coles (ed.), *Sibling Relationships*, London and New York: Karnac Books, 2006, pp. 17–48

ומייד אחר כך, בצד השפתיים הצרות והסנטר המחווד, המאפיינים ה"גבריים" לכאורה, מצטרפת פעולת האיפור הנשית הסטראוטיפית (מחוות התאפרות בכרית הפודרה ה"מתקנת" את עור הפנים), שאליה שותפות אימו של המספר וְאָנְדָה:

היא הוסיפה לחפש בארנקה עד שהעלתה מתוכו קופסה קטנה, פתחה אותה, התכוננה בצידו הפנימי של המכסה (ידעתי כי קבועה בו מראה, כמו אצל אמי) וסקרה את פניה. היא הוציאה מן הקופסה את כרית הפודרה ותיקנה משהו בפניה. שוב סקרה את המראה, השיבה את הכרית הקטנה למקומה, סגרה את הקופסה והניחה אותה בארנקה. (עמ' 37)

צירוף המאפיינים ה"נשיים" וה"גבריים" בו־זמנית מערער קטגוריות מגדריות הגמוניות, כך שאינן עוד מנוגדות אלא הן רכיב אחד במכלול ההווה.<sup>31</sup> "שערה המסולסל והשופע היה מתנופף עם תנועות הריקוד ובתי־שחיה הכתימו בזיעה את שמלתה הצבעונית" (עמ' 42). בתי השחי המזיעים חורגים לכאורה מהדימוי הנשי ונעים ההליכות שהיה מצופה מנערות האירוח, ונותנים דרור לאנושי, המצוי גם הוא בנשי אך כבול בדימויים החברתיים לגברים ולאנשי צבא. נועם ההליכות מתערער גם בתנועות ובפעולות, בהעזה בוטה וחריגה ביחס למעמד והציפייה החברתית, באגרסיביות ה"גברית" לכאורה, החוצה שוב גבולות מגדריים: "החייל לא רצה להניח לואנדה והיא הדפה אותו מעליה בכוח. הוא התנווד רגע וצנח ארצה" (עמ' 42).

מן הכיוון השני, היעשות־אחות משמשת גם כקו מילוט מן המיניות "הנורמטיבית הגברית". לצופה מן הצד, ואולי גם למספר, יכול היה הנריק להיראות כילד המתנסה במחוות רכות שנחשבו טאבו לבנים בתקופת המנדט הבריטי, שבה השמירה על היישוב, ההגנה ועבודת האדמה – כולם מאפיינים גבריים לכאורה – היו ערכים ראשונים במעלה. במהלך ההיעשות־אחות הנריק נחוה כמי שנוהג באופן סטראוטיפי נשי ואימהי: בעיניו רוך ומסירות, והוא מטה את פניו כאילו התאפר בעצמו, בדומה לאימהות המחקות בלי משים את פעוטן האוכל.

בהתייחסותה לערעור המגדרי נפנית דנה אמיר למושג הריזום של דלז וגואטרי, ומציעה כי בצד הרכיב האדיפלי בשדה המגדרי פועל רכיב ריזומטי, המאופיין בחוויה מגדרית משתנה ובלתי ליניארית שנעה בין הקטבים ללא הרף.<sup>32</sup> בהיעשות־אחות שלפנינו

31 האריס מציעה את המושג soft assembly בהקשר למגדר, ומדגישה את ההתפתחות של ההבניה המגדרית בתוך מגוון של הקשרים התייחסותיים במערכת שאינה ליניארית. היא מתארת למשל כיצד ילדה שהיא tomboy מאפשרת לעצמה מרחב התנהגות ופעולה שמצליח להיות פחות נוקשה ביחס לקטגוריות הבינאריות של 'גברי' ו'נשי', וכך היא מתקיימת בתוך שביניהם. Adrienne Harris, "Gender as a Soft Assembly", *Studies in Gender and Sexuality* 1, 3 (2000), pp. 223-250

32 Dana Amir, "Gender in Movement: The Emergent versus the Continuous", *Studies in Gender and Sexuality* 22, 3 (2021), pp. 157-164. נזילות מגדרית היא חלק אינטגרלי מהתאוריה הקווירית, ובעשורים האחרונים, בהתבסס על הגל השני של הפמיניזם והפוסט־מודרניזם, עולות התייחסויות אליה גם בהגות הפסיכואנליטית בתחום המגדר. להרחבה ראו למשל: Griffin Hansbury, "The Masculine Vaginal: Working with Queer Men's Embodiment at the

תנועת הרכיב הריזומטי היא חלופה המשברת את האדיפלי לריבון ואינה מאפשרת לו לחזור ולהתקבע. מבטו של הנריק הופך לאימה ומלאכת ההתאפרות הופכת קיומית כמו אכילה: "הנריק עדיין עמד נטוע על מקומו ועיניו נעוצות באחותו, במבט שכולו רוך ואהבה [...] כאילו ביקש לעזור לה במלאכת ההתאפרות, בדומה לאמהות המחוות בפיהן תנועת לעיסה בשעה שהן מאכילות את תינוקן" (עמ' 43).

מעניין לציין בהקשר זה את דבריו של זיגמונד פרויד במאמרו "על הפסיכוגנזה של מקרה הומוסקסואליות נשית", כי אצל האישה, יותר מאשר אצל הגבר, "נוטים הביטוי הגופני והנפשי של האופי המיני לעלות בקנה אחד", ובהמשך תיאר כך את הנערה שבטיפולו:

במראה של הנערה היפה והחטובה הודגמה גם קומתו הגבוהה של האב, ותווי פניה דמו לתווי פניו החדים למדי. חסרה בהן הרכות האופיינית לפניהן של נערות. אפשר לראות בכך רמזים לגופניות גברית. למהות הגברית ניתן היה גם לייחס אחדות מתכונותיה האינטלקטואליות, למשל את הבנתה החריפה, ואת הבהירות הקרירה של מחשבתה.<sup>33</sup>

המראה, תווי הפנים, האופי וההתנהגות מתלכדים לכדי דפוס דיכטומי נוקשה של גבריות ונשיות בעולם המז'ורי. ואף שמשנת 1920 ועד ימינו השתנו פני הדברים במובנים רבים, בתרומתן של תאוריות פמיניסטיות, שרידים של אופני החשיבה האלו נותרו מוחשיים ומגובשים. דונלד ויניקוט, למשל, דיבר מחד גיסא על החשיבות שבמתן מקום ליסודות זכריים ונקביים כאחד הן אצל נערים וגברים הן אצל נערות ונשים, אך מאידך גיסא שימר דיכטומיה מגדרית מושגית: "היסוד הזכרי עושה ואילו היסוד הנקבי (בזכרים ובנקבות) הווה [is]"<sup>34</sup>. גם אצל גרין ישנן קטגוריזציות כאלה בהקשר המיניות הנשית: "גורל אפשרי נוסף של המיניות הנשית [...] הוא קנאת הפין. האישה עלולה להיכנס אז לעמדה של יריבות עם הגברים, להתנהג באופן גברי ולהכחיש את תחושת הסירוס ואת תשוקתה להיות בעלת פין".<sup>35</sup>

הוגות בנות זמננו מכוונות זרקור אל הנושא ומציעות אופני חשיבה חלופיים. ג'סיקה בנג'מין, למשל, מראה כי הקיטוב המגדרי האדיפלי, המשכנע והמרשים בשורשיו הלא מודעים, אינו מוגבל לנפש הפרטית, שבה הוא מבוטא במונחי אם ואב, אלא קיים גם בדואליזמים רבים בתרבות – רציונליות ואי-רציונליות, סובייקט ואובייקט, אוטונומיה

Transgender Edge", *Journal of American Psychoanalytic Association* 65, 6 (December 2017), pp. 1009-1031; Judith Butler, "Melancholy Gender—Refused Identification", *Psychoanalytic Dialogues* 5, 2 (1995), pp. 165-180; Danielle Quinodoz, "A FE/Male Transsexual Patient in Psychoanalysis", *International Journal of Psychoanalysis*, 79 (1998), pp. 95-111

33 זיגמונד פרויד, "על הפסיכוגנזה של מקרה הומוסקסואליות נשית", מגרמנית: דוד זינגר, מיניות ואהבה, מגרמנית: דוד זינגר ואדם טננבאום, תל אביב: עם עובד, 2002, עמ' 169.

34 דונלד ו' ויניקוט, משחק ומציאות, מאנגלית: יוסי מילוא, תל אביב: עם עובד, 1995, עמ' 102. ההדגשות במקור.

35 גרין, הערה 22 לעיל, עמ' 126.

ותלות – וטוענת כי השפעותיו המתפשטות דורשות הרחבה קיצונית של הביקורת הפמיניסטית.<sup>36</sup> ליאת פרידמן מתארת את עבודתה של ג'ודית באטלר כניסיון לערער על הקשר הטבעי והאחדותי כביכול שבין זהות, מגדר ומין, אך לא על הדיכוטומיה גברי-נשי בתוך כל אחד מהם,<sup>37</sup> ובהתייחסה להתפתחות הפמיניזם מציינת ז'וליה קריסטבה כי עלינו לחגוג את ריבוי נקודות המבט והעיסוקים הנשיים, ולהכיר בכך שההבדל בין המינים נובע מרשת של הבדלים בתוך כל אחת מהקבוצות.<sup>38</sup> וירג'יניה גולדנר מוסיפה כי חלק ניכר מהביקורת על פרויד עסקה בפיצול ובהייררכייה מגדרית שדבק בהם, אך לא בשאלה בנוגע למספר המגדרים שישנם, ומציינת כי ההתייחסות הבינארית הנהוגה למגדר למרות תפוצתה הרבה של שונות מגדרית (gender variance) מכוננת מצב פתוגני אוניברסלי.<sup>39</sup> הדגש של אמיר, כאמור, על הרכיב הריזומטי המגדרי מאפשר לנו להיכנס לעולם הריבוי בחוויה המגדרית. במהלך ההיעשות, התנועה היא לעבר התפרקותו של האדיפלי וערעורו.

קטגוריזציות מכלילות או אנלוגיות עלולות, בלי משים, לקבע דיכוטומיות והייררכיות במובן הפוליטי-חברתי. הריבוי (multiplicity) שמציעים דלז וגואטרי מאפשר לחמוק הן מהפן הדיכוטומי הן מהפן המושגי הקטגוריאלי המכליל. ריבוי זה מתממש בקהילת האחים, כפי שמתארה דלז במאמרו על "בארטלבי": בקריאת סיפורו של מלוויל דלז מצביע על הוויה פוליטית המשתחררת מהאב ומהפונקציות שלו, ויוצרת חברה אוניברסלית מחודשת של אחים, כזו שאינה מכוננת הייררכיזציה ודיכוטומיה. האחאות חותרת הן תחת האב הן תחת דיכוטומיה מגדרית, ומכוננת מקוריות, סינגולריות וריבוי שאין להפרידם מן האחווה הקולקטיבית: "אחווה היא עניין לנשמות מקוריות".<sup>40</sup> אם כן, ההיעשות-אחות נעה מן האדיפלי לעבר אחווה אחאית, המשחררת את האב ומדגישה את השותפות האחאית ואת האמון ההדדי.

הפיתוי המצופה מהבחורות הצעירות בימי המנדט הבריטי, כפי שמציינת דניאלה רייך בעבודתה על אנשי היישוב בתקופה זו, היה בו-זמנית מיני, אך גם ציוני ואימהי;<sup>41</sup> הדגש הושם על הפן הציוני האידאולוגי המופשט וחסר הגוף, ואילו הפן המיני המפורש זכה

36 ג'סיקה בנג'מין, כבלי האהבה, מאנגלית: תמר אלמוג, תל אביב: כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2005. עוד טוענת בנג'מין כי ההפרדה בין התחום הפרטי לתחום הציבורי קשורה לפיצול בין האב, המייצג אוטונומיה, לאם, המייצגת תלות (עמ' 202), ובכך היא מתקפת את חשיבות הערעור על קיטוביות הפרטי והציבורי.

37 ליאת פרידמן, בעקבות הפסיכואנליזה: ביקורת מגדרית פוסטמודרנית על משנתו של פרויד, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, 2013.

38 Julia Kristeva, *New Maladies of the Soul*, Ross Guberman (Trans.), New York, NY: Columbia University Press, 1993

39 Virginia Goldner, "Trans: Gender in Free Fall", *Psychoanalytic Dialogues* 21, 2 (2011), pp. 159-171

40 Gilles Deleuze, *Essays Critical and Clinical*, Daniel W. Smith and Michael A. Greco (Trans.), Minneapolis, MN: University of Minnesota press, 1993, pp. 84-85, 87 שלי, שס"מ.

41 דניאלה רייך, "בין שליחות לאומית לחרם חברתי: הקשרים בין נשים יהודיות לאנשי הצבא הבריטי בשנים 1940-1948", עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2003.

להתעלמות בוטה.<sup>42</sup> התעלמות זו היא שעוררה חלק ניכר מהתוקפנות שהבנות חוו כשיצרו קשרים ממומשים וגופניים עם החיילים, במפגשי ריקוד, במגע אינטימי ובנישואים. היעשות-אחות היא אפוא קו מילוט כפול: הן מן התאוריות הפסיכואנליטיות האדיפליות (שנרחיב בהן בהמשך), המדגישות את הפיצול ביחסי האחים, והן מממוש הפרויקט הציוני באמצעות בנות היישוב המהגרות, ה"מארחות", שמתייחסים אליהן כאל "חסרות גוף". היעשות-אחות מייצרת ישות מוחשית, רוקדת, בעלת גוף ובעלת פנים, כזו שאינה נחנכת למודל גברי או נשי ואינה מייצרת גילוי עריות או רצחנות אחאית, אלא יוצרת דווקא ריבוי – שיכול להכיל בחובו מיניות, רגשות אימהיים, ערעור והרס של תווי פנים והגנה. היעשות-אחות זו היא המסייעת לנערה לחמוק מהפיכתה לכלי פוליטי בידי הסוכנות היהודית.

### לשבור את השיניים: דה־טריטוריאליזציה של השפה לכינון חיבור בין האישי לפוליטי

הפוליטי הגלוי ב"סודו של הנריק" זכה להתייחסויות מועטות. בקריאה צמודה, הסיפור רווי הקשרים פוליטיים ורגעים משמעותיים:

לעתים היה אבי פוגש אנשים מעבודתו, איש-צבא אנגלי או פקיד ערבי, והיה מציג לפנייהם את אמי ואותי. ואחד מאנשי-הצבא שפגשנו התכופף אלי ושאל אותי דבר-מה באנגלית, ואבי לחש באוזני: "תגיד: ג'ורג'". נהמתי משהו שלא היה ג'ורג' ולא היה משהו אחר ופחד עלה בי מפני שלא ידעתי מה השאלה שנשאלתי ומה פשר התשובה. (עמ' 34)

ובהמשך –

התזמורת נחה מגנינתה והורי חזרו אל השולחן. מצב-רוחם היה מרומם וכשהודעתי להם כי ואנדה הלכה לא הבינו בתחילה מה אני סח, וכשהבינו, ביטלו את הדבר במשיכת-כתפיים וחזרו לעניינם ולצחוקם. ידעתי כי אכן הופקדתי בודד וחסר-כל לעלילה שנכנסתי אליה באשמתי ואין לי עם מי לחלוק את הגורל הזה. רוחי נעכרה מאוד, ובשעה שנסענו באוטובוס העולה אל השכונה התמלאו עיני דמעות ואבי שישב לידי חיבק את כתפי והשעין את ראשי על זרועו. אמי אמרה: "הוא עייף", ואני פציתי את פי ואמרתי: "ג'ורג'".

42 הדבר נכון גם להקשר הפסיכואנליטי. ג'ודי דייוויס מדגישה שתי נקודות תורפה קליניות בהתמודדות עם העברה ארוטית במהלך טיפול: הראשונה, התעלמות מהממד הסומטי הגופני שחווי המטפל, כגון עוררות בהעברה נגדית ארוטית, והאחרת, הכחשת חלקו של המטפל (או ההורה בשלב ההתפתחותי המוקדם) בחוויית ההעברה הארוטית, דבר המוביל לכך שהמטופל או הילד נושאים הן רגשות אשמה על כמיהתם הן את מעמסת ההכחשה של המטפל או ההורה בנוגע למעורבות-שלו בתכנים הארוטיים. Jody Messier Davies, "Love in the Afternoon: A Relational Reconsideration of Desire and Dread in the Countertransference", *Psychoanalytic Dialogues* 4, 2 (1994), pp. 153-170. נקודות התורפה הללו רלוונטיות לענייננו גם בהקשר התשושה הפוליטי הציוני המכחישה את המיניות. לעומתה, היעשות-אחות מאפשרת לחוות את הסומה, הגוף המזיע והרוקד, ואת המעורבות ההדדית והלא הייררכית של משתתפיה.

ג'ורג', ג'ורג', ג'ורג' ושם אשתו אליזבת, אליזבת... "הורי פרצו בצחוק ואת זכר שעות  
הברידות ההן לא שכחתי. (עמ' 38)

שתי האפיזודות הללו ממחישות הן את ההקשר הפוליטי הן את החיבור שבין האישי  
והפוליטי. תיאורי הנוף מסרטטים את שיפוליה של חיפה, את בתי הזיקוק ואת הים;  
כלומר הנרטיב הסיפורי מתקיים באחת הערים הגדולות במה שתהפוך להיות מדינת  
ישראל. הימים ימי מלחמה, האימפריה הבריטית ובראשה המלך ג'ורג' השישי הם בעלי  
המנדט, ואביו של הגיבור עובד בשירות הצבא הבריטי.<sup>43</sup> המספר נתון בכבלי אדיפוס בין  
אביו ואימו, דומע על היעלמותה של נאנדה.

קו המילוט הראשון המסתמן בסצנה הבאה – מייד לאחר שהמספר מתאר להנריק  
את האיש האדמוני שצעק ובכה באוטובוס: "כולם מזיינים וגם אני רוצה לזיין!" – נעשה  
מן השפה האנגלית, הלא מובנת וההגמונית, ומן התשוקה, הכלואה במיניות האדיפלית,  
דווקא באמצעות לשונו הזרה של הנריק:

"אני יודע קללות ומלים גסות נורא, שאין כאלה בעברית", אמר.  
"שהוא יגיד", ביקשתי.

והוא פשט את ידיו לצדדים ופצה את פיו ובכל כוחותיו קרא אל מול השמיים את הדברים  
הנוראים שאת פשרם לא הבינתי, כי נאמרו בלשונו, אך די היה בצלילים המשונה  
להעביר צמרמורת של עונג אסור ותחושה של הפקרות וזוהמה. זה היה משהו כגון:  
פשצ'פרקשזדג'נשפרצ'דג'חושצ'.

[...]

הנריק הביט בי בחיוך של מנצח ואני לא כבשתי את התפעלותי [...]. "אני רוצה שהוא  
ילמד אותי את הקללות האלה", ביקשתי.

והוא השמיע לי אותן ושינן הברה-הברה, ואני ניסיתי לחזור ולגלגל בלשוני ולסנן מבין  
שיני את הצלילים הנפלאים האלה והנריק היה פורץ בצחוק צרוד, שבור, עם כל שגיאה  
שעשיתי. (עמ' 39-40)

צלילי ההברות מכוננים דה־טריטוריאליזציה של השפה: חוסר המובנות שלהם, העוררות  
הרבה של עיצורים המעורבבים בגסויות, ניסיונותיו העיקשים של המספר "לשבור  
את שיניו", ללמוד חרף שגיאותיו ולעמוד מול צחוקו של הנריק. בכך עונה הסיפור על  
הראשון במאפייני הספרות המינורית שהגדירו דלז וגואטרי, שימוש בשפה שמוטבע בו  
מקדם חזק של דה־טריטוריאליזציה: "זו בעיה של מהגרים, ויותר מכך – של ילדיהם.  
בעיה של מיעוטים. [...] שפה כלשהי, בין אם היא עשירה ובין אם היא דלה, משלבת תמיד

43 מעניין לציין כי ג'ורג' ואליזבת לא היו מלך ומלכה "מן המניין", ובמובן זה היו מינוריים לתקופתם:  
כנסיך, ג'ורג' סבל מגמגום והוכרח לכתוב ביד ימין אף שהיה שמאלי, ואליזבת, שהייתה בתו של  
רוזן, לא רצתה להינשא לו, כי סלדה מחיי המלכות. Elizabeth Longford, *The Queen Mother*.  
A Biography, New York, NY: William Morrow & Company, 1981

דה-טרטוריאליזציה של הפה, של הלשון ושל השיניים".<sup>44</sup> זגורי-אורלי ורון מתייחסים לדה-טרטוריאליזציה בספרות המינורית ככזו הקשורה מטיבה לרכיב הפוליטי שביצירה:

הדובר או הכותב נאלץ לבצע הזרות בתוך השפה המאזוּרית, כך שמוטבע בה מִקדם חזק של דה-טרטוריאליזציה.

אם בספרות מאזוּרית ניתן לדבר על היררכיה, על השפעות הדדיות או לפחות על דיאלקטיקה כלשהי בין האינדיבידואל לבין החברתי והפוליטי, הרי שבמקרה של הספרות המינורית האינדיבידואלי כרוך מלכתחילה בחברתי.<sup>45</sup>

דה-טרטוריאליזציה של השפה מסמנת רגעים קריטיים בטקסט, ומפנה את תשומת ליבנו לבחינתם של רגעים אלו בעיניים סכיזואנליטיות, הכורכות את האינדיבידואל עם החברתי והפוליטי. כלומר, לא רק אינטראקציות בין-אישיות עומדות במוקד הקריאה שלנו, אלא גם השפה עצמה; האישי והתרבותי גם יחד.

מעניין להבחין בהבדל שבין שתי הסצנות הכוללות התייחסות לשרשרת הקללות. בחירתו של קנו להשתמש בשרשרת הקללות הזו, פשצ'פרקשזדג'נשפרצ'דג'חושצ', ולא לכתוב, למשל, בתעתיק שפה אחרת את המילים, נושאת משמעות. זוהי דה-טרטוריאליזציה בהובלת מנגינת הצלילים, שבה התוכן מאבד ממשמעותו. בסצנה הראשונה מגיעה שרשרת הקללות לאחר שהנריק מתוסכל מטעות שעשה במשחק שח עם אביו. המספר, המנסה להסיח את דעתו, מספר לו על האיש בעל הזקן האדמוני, ה"משוגע-שיכור" שצעק באוטובוס והילך עליו אימה וקסם, בעודו חווה עולם של יצר ותשוקה הדוחה ומושך אותו ב־זמנית.<sup>46</sup> או אז אורו עיניו של הנריק, והוא קרא בכל כוחו את שרשרת הקללות, מלמד את המספר בסבלנות את צלילי העונג מעוררי הצמרמורת.

דה-טרטוריאליזציה המתרחשת כאן מאפשרת קו מילוט: לכאורה התמה המינית של הזקן המשוגע מהאוטובוס נמשכת בשרשרת הקללות והמילים הגסות, אך שרשרת הקללות מדגישה דווקא את הקשר שבין הנריק למספר, קשר חברי החיצוני למשולש האדיפלי שבו היה המספר שרוי בנסיעתו עם הוריו באוטובוס, בעת המפגש עם הזקן. שרשרת הקללות גם מנתצת את הסדר הסימבולי (הכרוך בסדר האבהי האדיפלי). משמעות המילים מתפוגגת בלי יכולת להבין, והדגש עובר לחוויה שמעבירים הצלילים חסרי הפרש: "את פשרם לא הבינתי, כי נאמרו בלשונו, אך די היה בצלילים המשוונה להעביר צמרמורת של עונג אסור ותחושה של הפקרות וזוהמה" (עמ' 39). כפי שמציין רונלד בוג, דלז וגואטרי רואים בשפה דרך פעולה; הלשון הפרפורמטיבית מייצרת פעולה. כלומר, עיקר הפונקציה של השפה אינו יצירת תקשורת, אלא אכיפת הסדר החברתי הדומיננטי.<sup>47</sup> שבירת המשמעות השפתית, כפי שעושה שרשרת הקללות, מערערת הן על

44 דלז וגואטרי, הערה 20 לעיל, עמ' 51.

45 זגורי-אורלי ורון, 20 לעיל, עמ' 16.

46 הרציג, הערה 21 לעיל.

47 Ronald Bogue, *Deleuze on Literature*, New York, NY: Routledge, 2003, p. 98

האינדוקטרינציה השפתית הן על הסדרים החברתיים ההיררכיים שבין בן המושב לפליט, ובכך מאפשרת קו מילוט מן הסדר החברתי ההגמוני, האדיפלי והסימבולי-שפתי: הנריק הפליט הוא בעל המעמד, ושפתו היא הנחשקת. אך כיצד קשורה השפה להיעשות? באזכורה השני של שרשרת הקללות תדריה וזרמיה שונים בביור, והיא אינה מייצרת דה-טריטוריאליזציה שפתית. אובדן דה-טריטוריאליזציה נרמז, ראשית, בבחירתו של קנז הפעם להשתמש במילים "שרשרת קללות" ולא לכתוב את האותיות, את השרשרת עצמה, וכן הוא נרמז ברצף האירועים: בסצנה הזאת שרשרת הקללות נאמרת מייד לאחר שנקטעה היעשות-אחות, כלומר נכנסנו בחזרה לאזור של דה-טריטוריאליזציה.

הנריק ישב ושתק ופתאום שמעתי אותו לוחש, מסנן מבין שיניו את שרשרת הקללות בלשונו, אך הפעם לא בתרועת-ניצחון והתגרות בפני כוח סמוי, אלא באדישות כלשהי, בספקנות רבה, בהרגשה שאין הן אלא סתם מלים, שלא ישנו מאומה. וכשסיים את השרשרת, חזר עליה שוב, באותה נימה מאוכזבת, רפה. (עמ' 43-44)

בעקבות הרה-טריטוריאליזציה נוצר בין הילדים ריחוק:

הנריק צעד ושתק ואני לצידי. לא ידעתי מה לומר לו. ירדנו לאורך הרחוב הריק והחשוך ועברנו על-פני ביתו של הנריק והמשכנו ועברנו על פני ביתי והמשכנו וסטינו אל ההר והגענו אל הסלע שלנו. שם התיישבנו ושתיקה היתה בינינו. (עמ' 44)

המעבר על פני בתי המשפחות של הנריק והמספר מרמז על זקיפת ראשו של האדיפלי, ויחד עימה על אובדן העוצמה שבחתימה תחתיו ועל אובדן עוצמת הקשר ביניהם. צאל ראתה בשרשרת הקללות בלשון הזרה בסצנה הראשונה בריחה מדיאלוג ושיתוף לשוני של ממש, וגרסה כי דווקא השתיקה היא שתאפשר שינוי עמוק בקשר בין הילדים.<sup>48</sup> אך לטענתי, דה-טריטוריאליזציה של השפה מייצרת קרבה ושותפות:

בימים שבאו לאחר-מכן הרבינו לשבת על הסלע הזה, מביטים אל הים עד בוא הערב, ומלמדים את לשוני לגלגל את הקללות הגסות, עד שידעתי את כולן על-פה וגם לא שגיתי עוד בביטויין, אף שלא הגעתי לדרגתו של הנריק. (עמ' 40)

הבדלי השפות מערערים את ההיררכיה שבין בן המושב לפליט ומאפשרים לשמור נאמנות לייחודיות ולסינגולריות של השפות ושל הילדים, ולמקם את המפגש לא בזירה הלשונית הפרשנית, אלא בזירה חווייתית-תחושתית, שמדגישה התנסות במקום פרשנות. במהלך הסיפור יחס המספר להנריק משתנה גם בהקשר ממד הפליטות והזרות שבשפה. בתחילה הדגיש המספר את הזרות והאחרות של משפחתו של הנריק:

48 צאל, הערה 3 לעיל, עמ' 65.

עוניים, אך בעיקר פליטותם, נטבעו בי בחזקה, ובלא שאבין כלל מה טיבו של מצב זה, הרגשתי מראש כי אף שדמו בכל לסוכריות שלנו, אין הסוכריות שלהם לטעמי – כמו הריח שעמד בחדרם הסגור, כאילו עלה מבגדים עבשים או מגופה של חיה מסתורית שהוחבאה באיזה מקום. (עמ' 27-28)

ואילו בהמשך הסיפור מערך הכוחות מתערער. המספר מתקנא בהנריק, שידע לרכוב באופניים, וחש כאילו הנריק מתנשא עליו, והנריק מחזיק את כוחה של השפה: "אתה לא יודע לדבר?" שאל הנריק בהתחכמות של מבוגרים, ודומה היה כי הרי"ש התגלגלה בפיו רגע ארוך, גם לאחר שסיים את דיבורו וקפץ את פיו" (עמ' 29). הרי"ש המתגלגלת אינה עוד סיבה לנלעגות הלשון הזרה; משך גלגולה הארוך טומן בחובו דווקא עוצמה בעיני המספר.

שונה מכך מקום השפה בסיפור כשמדובר בחיקוי של מבטא, אז אפשר ממש לשמוע את ההגייה המחקה: "אל הבימה העגולה והנמוכה עלה הזמר יוסף גולנד, מין תרבוש לראשו ושתי פאות מסולסלות משתלשלות מאוזניו, והוא החל לזמר את השיר שאהבתי על 'סעדיה התימוני מסחסח נעליים'" (עמ' 35).<sup>49</sup> בשונה מהקשר עם הנריק, המתואר בסיפור ומתרחש במרביתו הרחק מעיני הוריהם, כשהשיר מתנגן בביתן התזמורת המספר מבלה בו עם הוריו, ומקום השפה בהקשר זה מותאם: הדגש על מבטא בחיקוי קריטי לפן הבידורי-תרבותי-סאטירי של המופע המוזיקלי, והוא פועל בשני כיוונים בו-זמנית. מחד גיסא, הוא מלמד על התפיסה החברתית ההגמונית שמביאים הוריו של המספר, המתבטאת הן ביחסם ל"חורנים" בנסיעה ברכבת הן בהתייחסותם ההגמונית ליופייה של נאנדה; ומאידך גיסא, מכיוון שהמספר מציין עד כמה הוא אוהב את השיר, הדגש המושם על המבטא המחוקה בו ממחיש את הפן הביקורתי שבסאטירה, שמוביל את המספר לפתחה של היעשות-אחות הראשונה. דווקא המבטא התימוני הזר מזמן חמיקה מהאדיפלי, האשכנזי וההגמוני, והדגש מוסט מהיחסים עם הורי המספר אל עבר היחסים בין הנריק ואחותו, הפליטים, במהלך היעשות-אחות.

כפי שמציין אביהו שושנה, השפה המזו'רית של האתניות מייצרת דיכוטומיה הייררכית בין קבוצות אתניות שונות, ומעודדת התפתחות לעבר הצד שנחשב "חזק יותר" בהייררכיית המזו'רית. לעומתה, השפה המינורית של האתניות חומקת מן הסדר ההגמוני, מכוננת דה-קונסטרוקציה של סיווג אתני מזו'רי ומייצרת זהויות מקומיות וספציפיות. שפה זו מדגישה את השונות, את ההבדל, בתוך מה שנחוה כקטגוריה מזו'רית אחת.<sup>50</sup>

49 דן אלמגור (עורך), שושנת תימן: בני-תימן בזמר העברי, תל אביב: אעלה בתמר, 2008. את הפזמון חיבר עמנואל הרוסי: "התדעו כבר מי אני, / בני ירושלים? / זכריה התימוני / מצחצח נעליים. / כל אחד פה בורגני, / על מגרש או שניים. / מה נשאר לתימוני? / לצחצח נעליים". שיר זה, שנכתב לתיאטרון העברי הסאטירי המטאטא, היה כאב-טיפוס לשורה ארוכה של מזמורים תימניים בביצועי זמרים בעלי מבטא אחר, פעמים רבות רוסי – ביצועים שהיו חמים ומלאי חיבה, חסרי התנשאות.

Avihu Shoshana, "Major and Minor Languages of Ethnicity", *Social Analysis* 55, 1 50 (2011), pp. 48-72

גם בסיפור שלפנינו השפה המינוחית של האתניות, כפי שניבטת מעיניו של המספר, היא הבוראת מרחבי קיום ומאפשרת את ההיעשות. נעבור כעת למרחב שפתי אחר המזמן היעשות בסיפורו של קנז.

### לשון "הוא" ולשון "אתה": מרחבי השפה המזמנים היעשות

מבחינה לשונית נמצא במבנה הסיפור רצף תיאורי: הוא-אתה-הוא-אתה, ואילו מבחינה כרונולוגית נראה כי הילדים החלו את מסעם המשותף בלשון "אתה", עברו ללשון "הוא", וסיימו שוב בלשון "אתה". מה פשר המעבר בין הלשונות, ומה הפשר של חוסר ההלימה בין סדרם הליניארי של אירועי הטקסט לבין התרחשותם הכרונולוגית?

לפי הרציג, הגיבור מבקש להישאר בלשון "הוא" כדי לשמר את התחושה של קשר-לא-קשר; הוא מחפש עילה ל"ברוגז" עם חברו.<sup>51</sup> צאל מציינת כי כבר בפתיחת הסיפור המספר והנריק מצויים ב"ברוגז", וכי לשון "הוא" בדיבורם מאפשרת סוג מסוים של מבט ושל תיאור: עור פניו, מראה וצבע שיערו. דווקא המעבר לדיבור בלשון "אתה", פנים אל פנים, מערער בעיני צאל את היכולת להביט: החשכה אינה מאפשרת לראות מבעד לזגוגיות משקפיו של הנריק.<sup>52</sup>

לטענתי, הדה-טריטוריאליזציה של השפה המתממשת בלשון "הוא" קשורה קשר הדוק, כמצע, להיתכנות ההיעשות-אחות שלפנינו, ומערערת הבניות חברתיות ותפיסה מזו'רית של מערכות יחסים. בהתייחסותו של בחטין לשיח שנוצר בטקסט הוא כותב כי שיח זה רווי מילים זרות, התבטאויות ממינים שונים המתייחסות אל הלשון כאל אחת מבין לשונות אפשריות רבות, ולא כלשון היחידה האפשרית. התיאור מנוגד לדבריו של בחטין על ציור:

הפנים המוגמרות, או ה"סגורות", בציור (ובכלל זה גם בציור הדיוקנאות). הן נותנות לנו אדם ממוצה, שהוא כבר כולו ישנו ואינו יכול להיעשות אחר. פניהם של אנשים שכבר אמרו הכול, שכבר מתו או כאילו מתו. הצייר ממקד את תשומת לבו בתווים המשלימים, הקובעים, הסוגרים. אנו רואים את כול-כולו וכבר איננו מצפים לדבר-מה נוסף (ושונה). הוא לא יכול להתחדש, להיוולד מחדש, לעבור מטמורפוזת – זהו השלב המסכם (האחרון והסופי) שלו.<sup>53</sup>

בחטין מזקק אפוא למעננו את הקשר שבין ההיעשות-אחות (אחר), המטמורפוזת המתממשת באמצעות יכולתו של המחבר דווקא "לפתוח" את כללי הדקדוק, לערער אותם ולשחק עימם, בעזרת הדה-טריטוריאליזציה של השפה – לבין ערעור תווי הפנים, כך שלא יהיו גמורות וסגורות. אני מציעה כי השימוש בלשון "הוא", שמייצר דה-טריטוריאליזציה

51 הרציג, הערה 21 לעיל, עמ' 208.

52 צאל, הערה 3 לעיל.

53 מיכאל בחטין, "בעיית הטקסט", כתבים מאוחרים: פילוסופיה, שפה, תרבות, מרוסית: סרגיי סנדלר, תל אביב: רסלינג, 2008, עמ' 125. ההדגשות במקור.

בשפה, מתרחש במקביל לדה-טריטוריאליזציה של תווי הפנים בתהליך ההיעשות-אחות. כאמור, זגורי-אורלי ורון מציינים כי המהלך השפתי כרוך במכלול היחסים החברתיים-תרבותיים-פוליטיים שבין המיעוט לבין התרבות הדומיננטית, וכי בשפה מוטבע מקדם חזק של דה-טריטוריאליזציה. במערך ההיעשות הביטוי והתוכן אינם עוד נבדלים זה מזה.<sup>54</sup> כלומר, שפת הסיפור ותוכנו של הסיפור חד הם. דה-טריטוריאליזציה מתרחשת הן בהיבט השפתי הן בהיבט התוכני של תיאור תווי הפנים, והיא המאפשרת מהלך היעשיתי המערער על סדרים (אדיפליים וחברתיים), מהלך שמטבעו, לפיכך, הוא גם פוליטי-חברתי, כפי שנוכחנו לראות עד כה.

ובאשר לפער שבין רצף תיאור העלילה ובין מהלכה הכרונולוגי, ייתכן שהדבר מדגיש את מעמדה המרכזי של לשון "הוא" בסיפור. תחילת הסיפור בברוגז ובלשון "הוא" ("כמה זמן הוא עוד יהיה אִתִּי ברוגז?", הנריק שואל בקול צרוד בעמ' 25), אחר כך ישנה חזרה כמה שבועות אחורה, להיכרותם של הנריק והמספר, אז דיברו בלשון "אתה". התפנית בקשר ביניהם מתרחשת כאשר המספר הזועם מאשים את הנריק שהפיל אותו בכוונה מהאופניים כשלמד לרכוב:<sup>55</sup> "שום דבר!" צעקתי אליו ושנאתי בערה להשחית. 'שום דבר! אתה עשית את זה בכוונה! בכוונה דחפת את האופניים הצידה, שאני אפול, שאני אשבור את הראש והרגליים'" (עמ' 33). לאחר המריבה הם שבים לדבר זה עם זה בלשון "הוא", ובסיום הסיפור חוזרים ללשון "אתה". שתי סצנות ההיעשות-אחות במהלך הסיפור מתרחשות במהלך השימוש בשפת "הוא". אם כך, ייתכן שהבחירה באי-הלימה שבין הרצף הכרונולוגי והטקסטואלי והדגשת לשון "הוא" כבר בפתח הסיפור, מטרתה להעצים את מקומה של לשון "הוא" בהנעת מהלכיו המהותיים.

הדגש הרב ששם המחבר על השימוש בלשון "הוא", שמחזק את משמעות הדה-טריטוריאליזציה השפתית הזאת, מגולם בשימוש במשפט כמעט זהה הן בתיאור הסצנה הפותחת את הסיפור (בעמ' 25) הן בתיאור הסצנה שבעקבותיה מתרחשת ההיעשות-אחות בפעם השנייה: "אני רוצה שהוא יגיד לי עכשיו על המקום למה הוא נהיה ברוגז אתי", אומר הנריק למספר, "מה עשיתי לו? שהוא יגיד דבר אחד רע שעשיתי נגדו!" (עמ' 40). זאת ועוד, בשתי הסצנות מתואר קולו הרציני של הנריק, שצלצולו כקולה של אישה זקנה, כאילו מרמז לנו להתחיל ולהיכנס לקריאה חווייתית-חושית, להקשיב ולשמע את צליל השפה ולא להתרכז רק בתוכנה. אלו מלמדים אותנו כי קנז מבקש מאיתנו לתת את הדעת על כך שדווקא הברוגז פורע הסדר, שלכאורה מנתק ומפרד, הוא המזמן את יצירתו של דבר מה חדש ומרגש, בדמות היעשות-אחות.

סצנת ההיעשות הראשונה מתרחשת לאחר המריבה בין הילדים, כשהמספר והוריו יצאו לבלות בעיר, שם המספר צופה בנאנדה ומזהה בפניה את תווי פניו של הנריק, כשהנריק כלל אינו נוכח, כפי שכבר צוטט. סצנת ההיעשות השנייה מתרחשת לאחר

54 זגורי-אורלי ורון, 20 לעיל.

55 נוצרת כאן שבירה נוספת של המערך האדיפלי בניסיונו של הנריק ללמד את המספר לרכב על אופניים, משימה שהיא באופן מסורתי אדיפלית, כלומר מתפקידו של האב. שבירה זו מייצרת הזדמנות למתרחש בהמשך.

שמוזכר שוב ה"ברוגז" בין הילדים, מתוך תהליך ניסיון של הנריק לשקם את הקשר ביניהם: "אם הוא ישרים אתי, אני אגלה לו סוד שאפילו אבא שלי ואמא שלי לא יודעים". זה נראה לי מוצא אפשרי. הסכמתי לעיסקה. 'אחרי הסרט אני אגלה לו', אמר הנריק" (עמ' 41). משם הם ממשיכים לבית הקפה שמגנו מתבונן הנריק בנאנדה, ושם נגלית בפנינו ההיעשות-אחות השנייה, כפי שמתאר לנו המספר. כלומר, הברוגז והמעבר ללשון "הוא" בלתי נפרדים ממופעי ההיעשות-אחות ומתהליכה.

אם כן, השפה קשורה לבלי התר בתווי הפנים ובהזדמנות להיעשות. היעשות-אחות מזמנת מטמורפוזה, התחדשות ושינוי, כפי שמרמז בחטין למה שהטקסט מסוגל לייצר. לשון "הוא", שיכולה הייתה להיחנות כמרוחקת ומנוכרת, מאפשרת כאן את הדה-טריטוריאליזציה – גם של השפה וגם של תפיסותינו בנוגע למערכות יחסים חברתיות: עולם של היעשות נפרס בפני שתי הדמויות דווקא בזכות הברוגז. נדמה כי המספר חש שלשון "הוא" מאפשרת גילוי של עולם חדש, החורג מהאדיפלי המוכר ומזמן התרגשות וטלטלה:

היטב זכרתי על מה נעשיתי ברוגז אתו, אבל לא רציתי להזכיר לו. לא שנטרתי לו, אך ההחלטה לעבור לדיבור בלשון-אתה היתה מכאיבה מפני שצידוקה התיישן כל-כך, שלא כמעבר הטבעי, הקלק, לדיבור בלשון-הוא, שהיה מלא רגש אמיתי". (עמ' 26)

### קו מילוט חברתי-פוליטי

בספרם קפקא – לקראת ספרות מיןורית מתארים דלז וגואטרי דמויות נשיות המאחדות תכונות של אחות, משרתת וזונה כמכילות שלושה רכיבים של קו המילוט, ההולמים שלוש דרגות חופש: חופש תנועה, חופש היגד וחופש תשוקה. לאחיות, כחלק מהמשפחה, הדחף החזק ביותר "להבריח" את המכונה המשפחתית. בידי המשרתות, או העובדות הזוטרות, הדחף הגדול ביותר להבריח את המכונה הברוקרטית, מכיוון שהן כבר לכודות בתוכה: "שפתן של המשרתות איננה מסמנת או מוסיקלית, אלא היא הצליל שנולד מן השקט". והזונות מצויות בהצטלבות של כל המכונות: המשפחתית, הברוקרטית, הזוגית, ומבריחות אותן: "החנק או האסטמה הארוטית שהן גורמות אינם נובעים רק מהלחצים ומהמשקל שלהן – שלעולם אינם נמשכים זמן רב – אלא מכך שאֵתן חודרים עמוק על קו של דה-טריטוריאליזציה".<sup>56</sup>

שלוש התכונות הללו נדרשות כדי ליצור את השילוב המוזר שיוצר קפקא. דלז וגואטרי מתייחסים לנוסחה זו כגילוי עריות סכיזואי, בשונה מגילוי העריות האדיפלי הנירוטי. בגילוי העריות האדיפלי "האחות מוצגת כתחליף אם, המשרתת – כתוצר לוואי של האם, והזונה – כהיווצרות ריאקטיבית".<sup>57</sup> גילוי העריות האדיפלי הנירוטי מתקיים עם האם, שהיא טריטוריאלי – ולפיכך הוא בבחינת רה-טריטוריאליזציה. לעומתו, גילוי העריות הסכיזואי מתרחש עם האחות, שאינה מחליפה את האם, אלא היא נמצאת "מן הצד השני

56 דלז וגואטרי, הערה 20 לעיל, עמ' 117, 118.

57 שם, עמ' 118.

של מלחמת המעמדות", לצידן של המשרתות והזונות, ומשמעו דה־טריטוריאליזציה. גילוי עריות סכיזואי יוצר קו מילוט, ולא שעתוק מעגלי. התקדמות, ולא עבירה על החוק:

גילוי העריות האדיפלי קשור לתצלומים, לדיוקנאות, לזיכרונות ילדות, ילדות כוזבת שמעולם לא הייתה, אך כזו שתופסת את התשוקה במלכודת של הייצוג, מנתקת אותה מכל החיבורים שלה [...], כדי להעמיס עליה כמה שיותר איסורים ולמנוע ממנה לזהות את עצמה עם השדה החברתי והפוליטי. גילוי־עריות־סכיזואי קשור לעומת זאת לצליל, לאופן שבו הצליל חומק וגושי הילדות נטולי הזיכרון חודרים במלוא חיוניותם להווה כדי להחיות אותו, להאיץ אותו, להכפיל את החיבורים שבו.<sup>58</sup>

קריאה המוצאת בסיפור תיאור גילוי עריות אדיפלי אפשר למצוא בדבריה של שטרס: "הפיכת המבט של הנריק לאובייקט היא גילוי מוסווה היטב של אימוץ האיווי של 'האחר' או אימוץ האובייקט שהאחר מתאווה לו: האהבה האימהית־ארוטית של הנריק את ואנדה".<sup>59</sup> ההיעשות־אחות מבהירה, לעומת זאת, את מורכבות הנוסחה באופן שונה. ואנדה היא ללא ספק אחות משמעותית, אך מה בדבר תכונות המשרתת והזונה שהיא מגלמת? הקשריו הפוליטיים־חברתיים של הסיפור נידונו עד כה באופן מועט, ולרוב כבדרך אגב או בהסטה הדגש מהם: "יופייה של ואנדה, בת משפחת הפליטים הענייה, לא יכול לעמוד כשלעצמו, מחוץ להקשריו החברתיים, ובסופו של הסיפור גם יירתם לשרת אילוצים מעמדיים",<sup>60</sup> וכן –

הסכנה האמתית שמאיימת על ואנדה איננה החיבוק הכפוי של החייל הבריטי ואף לא סימונה כאישה "סוטה", "מופקרת". העמדת המבט במרכז ההתרחשות העלילתית מצביעה על כך שהסכנה שהנריק מבקש לגאול ממנה את אחותו איננה אלא המבט המציצני של המספר.<sup>61</sup>

גווניו של הניצול מוכפפים כאן למבט המציצני של הסובייקט המספר, והתשוקה מוכפפת לאיווי האחר. אך מה מלמד השדה החברתי־פוליטי של תקופה זו בהקשר הסצנה שהמבט מתרחש בה? השימוש בשילוש אחות־זונה־משרתת בולט לעין אם מעמיקים בכוחות הפוליטיים שרחשו מתחת לפני השטח, כפי שאעשה להלן. ההקשר הפוליטי והמרחב המוחשי של רגעי ההיעשות מהותי. ההיעשות־אחות מתרחשת על רחבת הריקודים לצלילי מוזיקה. מה משמעותם?

58 שם, עמ' 120.

59 שטרס, הערה 25 לעיל, עמ' 317.

60 דותן, הערה 26 לעיל, עמ' 334–335. דותן מתייחסת לפן החברתי בסיפורי מומנט מוסיקלי וברומן התגנבות יחידים של קנו הן בהקשר המזרחי המלחלח לחברה הארופו־ישראלית הן בהקשר החניכה לָהוּת אמן (עמ' 337), אך הרבדים הפוליטיים הקשורים בתקופת המנדט הבריטי אינם נידונים בדבריה.

61 שטרס, הערה 25 לעיל, עמ' 319.

רייך מציגה את תיאור חיי היום-יום והאינטראקציות בין אנשי היישוב בימי המנדט הבריטי בהקשרם הפוליטי.<sup>62</sup> החל מאמצע שנות השלושים של המאה העשרים, וביתר שאת בתקופת מלחמת העולם השנייה, הנוכחות הבריטית בחיי היישוב הייתה ניכרת. בריטניה עמדה בראש הלוחמים מול גרמניה ואיטליה, ושלחה חיילים לארץ ישראל כדי להגן מפני פלישתן. כמאה אלף חיילים שירתו בארץ ישראל בתקופה זו, והארץ הפכה לעורף הלחימה ולאזור של אימונים, הכשרה ונופש.

אחת התופעות החברתיות הנפוצות בתקופה זו הייתה הקשר שנוצר בין בחורות צעירות בנות היישוב הישראלי לבין החיילים הבריטים. אנשים פרטיים ומוסדות הקימו ועדות ויזמו פעולות וולונטריות, שמטרתן הכנסת אורחים כלפי החיילים והנעמת זמנם, ומערכת ההסברה והתעמולה של הפעולה היהודית-ציונית בארץ ישראל ליוותה את הפעולות הללו. ה"מארחות" הזמינו חיילים לשיחה וכוס תה בביתן, ביקרו חולים ופצועים בבתי החולים, השתתפו במסיבות שנערכו לכבודם והקימו מועדוני מפגש. המארחות שנבחרו היו צעירות, דוברות אנגלית ונעימות הליכות, ובין השאר הן נדרשו לעבור מבחן קבלה ולעזור בתעמולה הציונית.

המוסדות המוניציפליים והלאומיים עודדו את ההתרועעות ואת יצירת הקשר בין הבחורות לחיילים הבריטים. בצד המועדונים נפתחו בתי קפה, שאפשרו לחיילים לחוות חמימות וקרבה נשית, חיוך ויחס אוהד, והנערות נהנו מיחס אדיב, שיחה נעימה, אווירה אירופית ומגע עם "קצין וג'נטלמן", אם רצו בכך. ובצד זאת, באותה התקופה צברו גם שתי תופעות אחרות תאוצה: הזנות הלכה והתפשטה, וכן נרשמה עלייה במגמת הנישואים בין בנות היישוב לבין החיילים הבריטים. רייך מתארת שניות כלפי היחס לנשים באידאולוגיה החלוצית הציונית-סוציאליסטית: מחד גיסא, הייתה זו אידאולוגיה של יחס שוויוני לנשים, שאמורה הייתה לחזק את מעמדן. מאידך גיסא, בפועל הייתה בחברה החלוצית "אוריינטציה גברית פועלית".

התייחסות דו-ערכית בלטה גם כלפי הקשרים שנרקמו בין בנות היישוב היהודי לחיילים הבריטים. מחד גיסא, המנהיגות העירונית והסוכנות היהודית עודדו את הנשים ליצירת הקשרים, ומאידך גיסא, הגבילו אותן ליחסי אירוח בלבד. בחורה שנפגשה עם חייל בריטי חשה כחוטאת אם רקדה עימו, או אף הרהיבה עוז ונישאה לו, על אף העידוד המוסדי ליצירת הקשר. רצון הנשים לסגל דפוסי חיים שונים, להתקדם ולממש את שאיפותיהן נתקל במחסום ציפיות מגדריות ומסורתיות ברורות. היחס לבנות השתנה בהתאם למצב הפוליטי-מדיני: בשנות המרד הערבי הצטייר הצבא הבריטי כבעל ברית במאבק, שמפרנס את היישוב ומגן עליו, אך בסוף 1938, כאשר המתח הפוליטי החריף, נחוה הצבא הבריטי כצבא כיבוש מדכא, והחיילים – כיריב מדיני. ההתנגדות לקשרי הבנות והחיילים החריפה: מלבד ההתנגדות שמקורה בנסיבות משפחתיות או דתיות,<sup>63</sup> חברי ארגוני ההתנגדות היהודית ראו בחיילים הבריטים כובשים ובבנות היהודיות נכבשות, וקשרים ביניהם הפכו מוקצים ומאוסים.

62 רייך, הערה 41 לעיל.

63 בשנת 1942 הוקם במימון הרבנות "הוועד להגנה על כבוד בת ישראל".

במהלך מלחמת העולם השנייה היו נציגי השלטון הבריטי לאויבים של ממש לציבור היהודי, כשסגרו את שערי הארץ לאוניות המעפילים. הבחורות הצעירות שהתרועעו עם החיילים נחשדו כמשתפות פעולה עם האויב האימפריאליסטי, וארגוני האצ"ל והלח"י, ובהמשך גם ההגנה, יזמו מגוון מבצעים כדי לרדת לעומקם ולטיבם של הקשרים הללו, ובין השאר עקבו אחר הבחורות. לאנשי הביטחון ניתנו הוראות היכן למצוא אותן וכיצד לפרש את לבושן, את התנהגותן ואת שפת הגוף שלהן בעת מפגשיהן עם הבריטים. המקומות העיקריים שהתמקדו בהם היו בתי קפה, בתי מלון ואולמות ריקודים.

העיונות כלפי החיילים הבריטים חלחלה והפכה לעיונות כלפי הבחורות שהתרועעו עימם, והן הפכו למטרה להסתייגות והתנכרות, ולעיתים אף לאלומות. במקרים קיצוניים הן ספגו איומים ונדרפו, והיו בחורות שנרצחו משום החשש שיזיקו למהלכים היהודיים-ציוניים. באופן פרדוקסלי, התרועעות עם חייל בריטי הפכה להיות מסכנת חיים ומוקצית, ובה בעת היו בחורות שעודדו לכך, כדי להשיג ידיעות מודיעיניות. בעקבות זאת החלו גם הקצינים הבריטים לחשוד בבחורות, והן נקלעו למצב חברתי מבלבל – שנוסף על מצוקתן הכלכלית בשל קשיי הקליטה והמיתון. לרבות מהן, קשר שהעמיק עם חייל בריטי ענה על צורך אנושי בסיסי ורצון הדדי לחיים משותפים ולהזדמנויות חדשות.

ההתרחשויות הפוליטיות-חברתיות מוסיפות אפוא נדבך חשוב בהתבוננות על פעולותיה של ואנדה. אומנם איננו יודעים בבירור מה היה טיב מעשיה, אך ניכר כי הזרמים שרחשו מכל עבר ובין צילי המוזיקה כללו התייחסות לנערות גם כמארחות, כלומר ספק משרתות ספק זונות, ונראה כי עמדת הכוח והניצול העיקרית לא הייתה של דמות המספר ה"מציצני", אלא של היישוב היהודי, שניסה להשתמש בנערות הללו תוך שלילת הסובייקטיביות שלהן וניסיון לנכסן לפרויקט הציוני. היעשות-אחות מצליחה, ובכך כוחה, לחמוק מהדיכטומיה של יחסי הכוחות הללו, כשהיא מייצרת תנועה חדשה שאינה קורסת למעמד המשרתת או הזונה. הערעור המגדרי מערבל את יחסי הכוחות ההגמוניים, והכניעות המצופה מהמשרתת או מהזונה מתחלפת להגנה עצמית הנעזרת בכוח, ואולי בליט-ברירה, בהיעשות-אחות:

הנריק היה מרותק אל המחזה ואני ראיתי את אחותו ואנדה שצחקה בלי הרף ובקול רם מדי, טלטלה את כתפיה בניסיון להיחלץ מחיבוקו המגושם של החייל, אך לא עלה בידה. [...] החייל לא רצה להניח לואנדה והיא הדפה אותו מעליו בכוח. הוא התנודד רגע וצנח ארצה. (עמ' 42)

במהלך היעשות-אחות ציפיית הפרויקט הציוני לארח את החיילים ולהנעים את זמנם אינה מתממשת. הסיטואציה מממשת את האנושי שבהיעשות, ללא הבדלי מין או יחסי כוחות קולוניאליים. כך מציין דותן בהקשר ההיעשות:

כשמישהו מתערפד, או מתכלב, או מתחרק, הוא איננו קורא דרור לחייתי שבו, אלא להפך: הוא קורא דרור לאנושי שבו, משום שהאנושי שבנו הוא היכולת להיעשות הגמישה ביותר, בעלת הפוטנציאל העצום ביותר בטבע. אין זה פוטנציאל אורגני או

ביולוגי בהכרח אלא פוטנציאל כללי יותר המקיף את כל מה שהאנושי מסוגל לו, בכל מישור של ההווה.<sup>64</sup>

על רקע ההקשר הפוליטי נוכל להבין גם את חשש המספר שמא יגלו אותו ואת הנריק בעודם מציצים מהגן המוזנח והחשוך אל עבר בית הקפה, "יתפסו אותנו וישברו לנו את הראש" (עמ' 43). חששו אינו נובע באופן בלבדי מחשיפת המיניות שבאקט ההצצה, אלא מאלימות שיכלה בנקל להתעורר בהקשר הפוליטי של המגע עם הנשים הצעירות. אין זהו רק חששו של ילד שמא המבוגרים יתפסו אותו במעשה קונדס, אלא חששו מפני סכנת חיים ממשית. הפוליטי מתמזג באישי. זאת ועוד: בחברה פטריארכלית האחות עלולה להזדקק למפלט מאלימות אחיה על רקע של "חילול הכבוד המיני", ואילו ההיעשות-אחות מבטאת עמדה אחרת, כמעט הפוכה, שכן היא מספקת הגנה ולגיטימציה לחוויות של התנסות בגוונים של מיניות וזהות. האח מקבל תפקיד אחר: הוא אינו עוד "מגן על כבודה המיני" של אחותו, הגנה שבאמתלתה הוא תוקף ומסכן אותה, אלא, באמצעות ההיעשות, הוא מאפשר לה התנסויות בעלות גוון מיני ונשאר לצידה, בהתמזגות היעשותית שאכן מגינה עליה:

כאילו היה מבקש לגאול אותה מאיזו סכנה על-ידי-כך שישים את עצמו תחתיה ויעביר אליו את הפגיעות העלולות להתכוון אליה. ואף הוא לא היה הילד שאני מכיר, כי הסכנה שהתגרה בה כמו אפפה גם אותו באווירת החלום והיופי. (עמ' 45)

אווירת החלום מרמזת להיעשות, לילד שכבר אינו מופר. ההיעשות-אחות מאפשרת לפרוע את סדר תווי הפנים; היא קשורה לפריעת הסדר של זהויות יציבות ולהרס היופי (כפי שנתפס בחברה ההגמונית), ולפריעת המבנים המולריים ההגמוניים בתקופת המנדט – הסוכנות היהודית, הארגונים המגינים לכאורה (אצ"ל, לח"י, הגנה):

וכשהתרכזתי שוב לבחון את יפי פניה של ואנדה כאילו נפרע כל סדרם וצריך הייתי להתחיל הכל מחדש: השיער, הגבות, העיניים, העגילים... לארגן שוב את כל המתכונת ואת הצדקתה. אך שוב לא יכולתי לאחות את היופי הזה שנהרס, לשחזר את הסדר שנגלה לי לרגע ומייד אבד. (עמ' 36)

כלומר, פריעת סדרם של תווי פנים פרסונליים היא ב־בזמן פריעת סדרם של מבנים פוליטיים, תזוזה של מערכי כוחות: בחורה שאינה נכלאת בתפקידה החברתי כ"מארחת", הגנה שבין אח לאחותו כקו מילוט להגנה מוסווית בדמות "ארגוני הגנה", שבפועל מסכנים את האחות.

משחילצתי חמש תמות עיקריות בקריאה הסכיזואנליטית, אעבור בקצרה לשדה השיח הפסיכואנליטי ולסקירת הלקונה הפסיכואנליטית בהקשר יחסי אחים, ולאחר מכן

64 דותן, הערה 18 לעיל, עמ' 128.

אבחן כיצד אזורים חדשים מוארים בווינייטה קלינית לאור הקריאה הנוכחית בסיפורו של קנז.

## אחינו ואחיותינו: מינוריות אחאית בהקשר השיח הפסיכואנליטי

בספרו אחים ואחיות מציין אברמוביץ' שבילדותנו אנו מבלים זמן רב יותר עם אחינו ואחיותינו מאשר עם הורינו, ושהקשר עימם נמשך לפרק זמן ארוך יותר. אחאים הם פעמים רבות דמויות התקשרות האחד לאחר ומודל לחוויות של שותפות. הקריאה "אחי" או "אחותי" מגלמת יחסי קרבה, מחויבות ושייכות. עם זאת, אחים ואחיות נעדרים מהתאוריה הפסיכואנליטית.<sup>65</sup> לאנליטיקאים אין מתווי דרך תאורטיים לחשיבה על אחים, ולכן פעמים רבות האחאות נדחקת לשוליים,<sup>66</sup> והיחסים הבין-דוריים משתלטים. בזירה הפסיכואנליטית מצינת ג'ולייט מיטשל כי במבנה-העל התאורטי של פרויד אחיות ואחים נחשבו כממלאים פונקציה נפשית דומה לזו של אימהות ואבות, וכי מקומם הייחודי לא נידון בו.<sup>67</sup> מיטשל רואה הן בהגעתם של אח או אחות הן בציפייה להם ללא הגעתם טראומה אחאית (sibling trauma), המתרחשת במקביל לטראומת ההפרדות (trauma of separation) שהגדיר ויניקוט, ומרבדת אותה.<sup>68</sup>

הגעתו של אח היא אובדן של זהות התינוק כפי שהכיר אותה עד כה, שבה האח יהיה ב־זמנית אהוב באופן נרקסיסטי (כיוון שייחווה כחלק מהעצמי של הפעוט) ושנוא (כיוון שייחווה כתחליף של־עצמו). פעמים רבות, כדי להחזיר את מעמדו ינהג הפעוט באופן גרסיבי, ויחזור למנהגי תקופת התינוקות, שממנה כבר החל באופן התפתחותי להתבגר. לפיכך, אף שהאירוע החיצוני הוא היוולדות אחות או אח, הגירוי הפנימי הוא תשוקות שאינן לגיטימיות: גילוי עריות עם האח והרצון להרגו. האגו של התינוק או התינוקת מתפצל כתגובה לטראומה האחאית למגוון פיצולי העולם החברתי: חבר־אויב, קטן־גדול, ילד־תינוק, שחור־לבן. ברגע שנחלשת הזדהות הפעוט עם התינוק הופך התינוק ל"אחר", והפעוט, בתגובה, מוצף קנאה. הקנאה מאשררת שהתינוק הוא אכן "אחר", אובייקט לתחרות.

הוגה אחרת העוסקת ביחסי אחאות בהקשר הפסיכואנליטי היא פרופסי קולס. קולס מדגישה גם היא את התעלמותו של פרויד ממערכות יחסים אחאיות כחיוניות להתפתחות

65 הנרי אברמוביץ', אחים ואחיות: פסיכולוגיה, מיתוס, מציאות, תל אביב: רסלינג, 2016, עמ' 19.

66 לדוגמה: הילדה פיגי בתיאורו של ויניקוט ביקשה להיקרא בשם אחותה הצעירה, ולא הייתה לכך כל התייחסות טיפולית; ואיש הזאבים המפורסם מטיפולו של פרויד כתב באוטוביוגרפיה שלו שהדיכאון שלו נבע לא מחוויה טראומטית של צפייה בסצנה הראשונית, אלא מהתאבדות אחותו. ד"ר ויניקוט, הילדה פיגי: ד"ח על טיפול פסיכואנליטי בילדה קטנה, מאנגלית: יהודית גולדברג, תל אביב: דביר, 1999; זיגמונד פרויד, איש הזאבים: מתולדותיה של נורוזת ילדות, מגרמנית: ערן רולניק, צפת: ספרים, 1999.

67 Juliet Mitchell, "Siblings: Thinking Theory", *Psychoanalytic Study of the Child* 67, 1 (2013), pp. 14-34.

68 ויניקוט, הערה 34 לעיל.

הנפשית ולעולמו הפנימי של האדם, תוך הכפפת הקשרים האחאיים לתאוריית הדחף ולתסביך האדיפלי. לתחושתה, בשונה מיחסו של פרויד לאחיו ואחיותיו, יחסה של קליין לאחיה עמנואל היה גורם מהותי ברעיונותיה המורכבים בנוגע לתשוקה המלווה אהבה ושנאה בין אחים,<sup>69</sup> והיא מוצאת בהמשגותיה המוקדמות של קליין התייחסות ליחסי אחים ככוח חשוב המאפשר התפתחות רגשית ומסייע ביצירת הנפרדות של הילד מהוריו.<sup>70</sup> קולס מציעה כי העברה אחאית שונה מהעברה הורית, וכי יש להתייחס אליה ככזו. לעומת מיטשל, המדגישה משאלה עמוקה "להיפטר" מאח שנולד, דחפים תוקפניים וקנאה עזה שמלווים את הולדתו, קולס מציעה היבטים משמעותיים אחרים שהפעוט משכלל, ובהם אמצעים חדשים לשליטה בעולם, כגון נשיקות, נשיכות, מכות וחיבוקים, ואכלוס העולם הביתי בצעירים ממנו בני אותו הדור.

התייחסות אחרת לקשר האחאי נמצא, למשל, אצל פרהאד דלאל, המתאר שני צירים (נפרדים) להתפתחות העומדים במשא ומתן: הצורך בנפרדות מההורים והצורך ללמוד כיצד לחיות בשיתוף פעולה עם האחים. מכיוון אחר, ג'נין ויונה מציעה כי הדיפרנציאציה בין אחים מקילה עליהם ביריבות ובקונפליקט שנוצרים בממד הטרלי, ורעיון אחר מציע רוברט אמדה, כמסגרת מחודשת של שיח חברתי, שעל פיו עלינו להרחיב את מושג ה"עצמי" לשלושה צירים, מעבר לשניים המסורתיים הנידונים בתאוריות הפסיכואנליטיות: על ה"אני" וה"אחר" נוסף ה"אנחנו". תפיסה זו של "אנחנו" מתפתחת, לפיו, בטווח הגילים שנתיים-שלוש. החוקרים מריאן קריס וסמואל ריטבו מציעים כי מרגע שנולד אח נוצרים משולשים מחודשים, החורגים מהמשולש האדיפלי הקלאסי, וכי בחירתו של אדם בבני זוג מושפעת תמיד גם מקשריו האחאיים, ואינה בהכרח מושתתת על קשריו עם הוריו.<sup>71</sup>

במושגים של דלז וגואטרי, יחסי אחאות מינוריים במהותם.<sup>72</sup> לעומת המז'ורי, שבו המודלים והתאוריות הם קיימים מובנים ומאורגנים, המינורי חותר תחתם, ומכונן תהליכי

Prophecy Coles, *The Importance of Sibling Relationships in Psychoanalysis*, London 69 and New York: Karnac Books, 2003

Melanie Klein, *The Psychoanalysis of Children*, Alix Strachey (Trans.), Nw York, NY: 70 Delacorte press, 1975

Farhad Dalal, *Taking the Group Seriously: Towards a Post-Foulkesian Group Analytic Theory*, London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 1998; Jeanine M. Vivona, "Sibling differentiation, Identity Development, and the Lateral Dimension of Psychic Life", *Journal of the American Psychoanalytic Association* 55, 4 (December 2007), pp. 1191-1215; Robert Emde, "Development Terminable and Interminable: 1. Innate and Motivational Factors from Infancy", *International Journal of Psycho-Analysis* 69, 1 (1988), pp. 23-42; Marianne Kris and Samuel Ritvo, "Parents and Siblings: Their Mutual Influences", *Psychoanalytic Study of the Child* 38, 1 (1983), pp. 311-324

72 וכפי שמציין אהד זהבי, כל היעשות היא היעשות-מיעוטי. אהד זהבי, "מינוריות", מפתח 1 (חורף 2010), עמ' 91-103.

יצירה, קומפוזיציה ושינוי בתוך הזוויות והפרקטיקות ומעבר להן.<sup>73</sup> המינוי מייצר דה-טריטוריאליזציה למזו"רי ומערער על מבנים קיימים. על פי ההגות הפסיכואנליטית הקלאסית, המדגישה את הציר האנכי של הקשר בין הורה לילדו, מערכות יחסים אחאיות הן מינוריות במהותן. רק לאחרונה עלו המשגות תאורטיות המציעות קו מחשבה החורג מן התפיסה הקלאסית בנוגע למשפחה הגרעינית ולמשולש האדיפלי, המוסיפות גם על תאוריות מאוחרות יותר, שמדגישות את מערכות היחסים הדיאדיות הפרה-אדיפליות בין הורה לילדו. תאוריות אחאיות פועלות במקביל לתאוריות הקלאסיות המסורתיות או מציעות חלופות תחתן. המשותף לכולן נעוץ בהבנה כי ההתמקדות במשולש האדיפלי ובמערכות היחסים בין הורים לילדיהם עלולה להחמיץ דינמיקות ומודלים מהותיים של הקשרים הנוצרים עם האחים. כלומר, יחסים אחאיים אינם בהכרח מוכפפים (כשניוניים) לקואורדינטות ההוריות, אלא מציעים קואורדינטות חדשות.

באופן דומה מתארת שושנה פלמן כי שדה השיח הספרותי הוכפף לזה הפסיכואנליטי, וטקסטים רבים נקראו לאור הפירוש הפסיכואנליטי. היא מערערת על יחסי הכוחות בין השדות, ומציעה לשים לב כיצד הספרות מרחיבה ומלמדת על התאוריה הפסיכואנליטית,<sup>74</sup> ולהתייחס לשפה כשלעצמה – ולא רק לתוכן (הפרשנות הפסיכואנליטית). ברוח זו תסייע הקריאה בקנו בהתמודדות עם הלקונה הפסיכואנליטית בנוגע ליחסי אחים. אעבור כעת לוויניטה טיפולית שבה תתגלה היעשות-אחות, שתדגים כיצד סיפורו של קנו שופך אור נוסף על תהליך הטיפול וההדרכה, ומסייע בהמשגה של רבדים אחוותיים בנפש.

## הריקוד לעבר היעשות-אחות בספרות ובקליניקה

מקס מגיע למייקל אייגן, להדרכה לטובת מטופלו לאנס. ההדרכה מפורטת בפרק "לרקוד" בספרו של אייגן, שנפתח בחלום שחלם מקס על לאנס:<sup>75</sup>

חלמתי על המון גברים שרוקדים עם המטופל שלי, לאנס, וכולם נהנים זה מזה. נדיר שאני מרגיש ככה. לרוב אני מרגיש בחוץ, מחסום ביני לבין כולם. עכשיו אני מאתר הרגשה טובה ואני רוצה לומר שהיא תמיד שם אבל נדיר שאני מכווץ אליה. היא שם, אבל רעש בפנים ובחוץ חוסם אותה. הרגשה טובה מעורבת במשהו מכיך. תערוכת מרטיטה. (עמ'

(148)

Nicholas Thoburn, "Minor Politics: The Styles of Cramped Creation", *Deleuze, Marx and Politics*, London and New York: Routledge, 2003, pp. 15-46

74 כך בקריאתה את פיתול כפול של הנרי גיימס. Shoshana Felman (ed.), *Literature and Psychoanalysis: The Question of Reading, Otherwise*, Baltimore and London: John Hopkins University Press, pp. 94-207

75 מייקל אייגן, "לרקוד", העצמי הרגיש, מאנגלית: מרב בן בשך, תל אביב: תולעת ספרים, 2014, עמ' 160-148. כל הציטוטים שלהלן לקוחים ממקור זה, וההפניות מכאן ואילך יופיעו בגוף הטקסט.

בדומה לסיפור של קנז, גם בהתייחסותו של אייגן להדרכה שהעניק למקס המילה "חלום" מתארת את האווירה המאפיינת היעשות-אחות. בניסיונותיו להבין מדוע חלם על המון גברים הרוקדים עם המטופל שלו לאנס, נזכר מקס בערב שלפני החלום:

דבר בלתי רגיל קרה בלילה שלפני החלום. רקדתי עם אחותי במסיבה. זה עצמו היה כמו חלום. ממש נהנינו זה מזה. בקושי האמנתי שזה קורה. כל כך משוחרר, זורם. זה העציב אותי שהיו לנו רגעים מעטים כל כך יחד. החיים שלנו פנו לכיוונים שונים. אני מטפל, היא בעסקים. אחרי הריקוד כולם נראו לי טובים. (עמ' 149)

הריקוד הנדיר של מקס עם אחותו היה משוחרר וזורם, ובניסיונו להבין מדוע בחלמו התחולל שינוי וגברים רקדו עם לאנס, נזכר כי היה רגע שבו חשב את אחותו לגבר. ברגע הזה נפתח החלון להיעשות-אחות:

למה החלום שלי הפך את זה לגברים שרוקדים עם לאנס? היה רגע שבו חשבתי את אחותי לגבר, זוויתית, אחר כך היא נראתה פתוחה, פגיעה, מאושרת. הרף עין שנעלם אל תוך חלום. יסודות גבריים, גבר אל גבר, קשר גברי עם אחותי. לילה אחד ראיתי וידיאו של גברים רוקדים — זורבה היווני. כל מה שיכול היה להשתבש, השתבש. והם רקדו. הם רקדו על האפר של האסון. זמנית, אחותי ואני היינו מחוץ לטראומה. רקדנו מעבר לאסון. האם יתכן שטראומה תתפוגג? שאפשר לעבור את הטראומה בריקוד? (עמ' 149-150). ההדגשה במקור

אייגן מציע כי ריקוד החלום של מקס וריקודו עם אחותו הזינו רשת רגשות שצמחה בתוכו, וכי לאנס סימל בחלקו את הדרכים שבהן מקס "בזבז" את עצמו ואת סיכוייו לחיות. מקס אומנם לא הידרדר כמו לאנס, אך קיננה בו התחושה כי משהו קורס למחצה, מעין נכות רגשית חלקית. לפי אייגן, בזכות הריקוד החלו מקס ולאנס להשתפר ולצמוח ביחד, "מקס (בחלקו באמצעות לאנס, באמצעותי) רוקד את העיכול הרגשי לתוך החיים. רגע של חסד היכול להתפשט. רגע חובק כול, שבו מקס הרגיש שהוא חלק מן האנושות, ושהאנושות היא חלק ממנו" (עמ' 152). התחושה שעמדה בבסיס התהליך שעברו הייתה של צמיחת היכולת לחיות, שבה ריקוד וחיים הולכים יחד: "הריקוד מסמל חיים, הצהרה של חיות".

ניכר כי אייגן חש בכוחה של האחוה ("מקס הרגיש שהוא חלק מן האנושות") וגם בכוחו של הריקוד, אך להעשרת התבוננותו על התהליך הטיפולי אקרא את הוויניטה לאור היעשות-אחות. מה מוביל אותנו דווקא להיעשות-אחות? ראשית, ריקוד החלום הפותח את הפרק כרוך בריקוד של מקס עם אחותו, ומקס מתאר בבירור עד כמה התמעט הקשר עם אחותו לאורך השנים, ומציין כי ברגע הריקוד כאילו נפתחה חסימה בזרמים היעשותיים, משהו השתחרר ונפרץ באופן מפתיע: "ממש נהנינו זה מזה. בקושי האמנתי שזה קורה. כל כך משוחרר, זורם" (עמ' 149). ברור כי הקשר בין מקס לאחותו הניע תהליך משמעותי בטיפול בלאנס, כפי שמתאר אייגן: "ריקוד החלום של מקס והריקוד

שלו עם אחותו הזינו רשת של רגשות שצמחה בתוכו. [...] מקס ולאנס החלו להשתפר יחד" (עמ' 152). שנית, זוויתיות תווי הפנים והערבוב המגדרי: "היה רגע שבו חשבתי את אחותי לגבר, זוויתית, אחר כך היא נראתה פתוחה, פגיעה, מאושרת [...] יסודות גבריים, גבר אל גבר, קשר גברי עם אחותי" (עמ' 149). שילוב האלמנטים הזוויתיים והפתוחים מאפיין גם כאן, בדמיון מפתיע לסיפורו של קנז, את תהליך ההיעשות-אחות.

נפנה כעת לתנועה שבין הספרות והקליניקה. מקס כמובן אינו מזהה את ההיעשות ככזו, אך בעזרת המספר של קנז, המזהה את "היטפלות" סנטרו ושפתיו של הנריק לפניה של נאנדה במהלך ההיעשות-אחות, אפשר ללמוד כי גם כאן אנו עדים לתהליך של היעשות-אחות, שבמהלכה תווי הפנים מתערבבים וגבריות ונשיות פורעות את הסדר האדיפלי וההגמוני. כאמור, במהלך ההיעשות שני הצדדים משתנים ללא הכר, והדגש בהתבוננות הסכיזואנליטית מושם על התהליך ההיעשתי כשלעצמו, ולא על השינוי שעבר כל אחד מן הצדדים. אנו קוראים את הסצנה כהיעשות-אחות משום שהיא מסופרת בפי האח, העובר תהליך משמעותי עם אחותו עד כדי היעשות-אחות. לכאורה, באותה מידה, הן בסיפור הן בוויניטה, היה אפשר להתבונן על התהליך מן הצד השני, אך לא בכדי, הן בסיפור והן בוויניטה, נפרס התיאור הטקסטואלי לפנינו דרך עיניים "גבריות", מספר (דמות המספר או אייגן) או אח (הנריק או מקס). משום כך הדגש מושם על היעשות-אחות.

גם בחלומו של מקס, כבסיפורו של קנז, זירת ההתרחשות היא רחבת הריקודים, ובדומה למספר אצל קנז, מקס במעמד של צופה. ממש כמו שוואנדה בסיפורו של קנז מצויה בינות לחיילים הרוקדים סביבה, גם בחלומו של מקס לאנס רוקד עם "המון גברים". אפשר אפוא לראות בתהליך ההיעשות-אחות כינון של **אזורים נפשיים אחוותיים**.<sup>76</sup> כפי שמציניים דלו וגואטרי, הלא מודע מורכב מנתיבים ומהיעשויות, ולפיכך במהלך היעשות-אחות מסורטטים אזורים נפשיים אחוותיים (בנפש ובעולם החברתי). ואף ש"סודו של הנריק" נקרא עד כה בהקשר ההתמודדות עם ה"אחר" הארץ-ישראלי, קריאתו לאור רעיון ההיעשות-אחות מדגישה פן שונה: לא הפליט כאחר, אלא אחוות הפליטים. לאנס, מטופלו של מקס, גדל כפליט כפוי בתוך כת, וברוח זו מובנת הכמיהה שהשתקפה בחלומו ככמיהה לאחוות פליטים. הדבר מחדד שניים מממדיה של ההיעשות-אחות: הריקוד, שמעצם התנועתיות שלו במרחב שובר קודים ברורים של כיוונית ותנועה, והאחוה האחאית, המתערבבת עם אחוות הפליטים. הפוליטי והאישי שוב מתרכבים יחדיו. חלומו של מקס, שבו ראה גברים רוקדים עם לאנס, יוצר מעבר מ"האחר" אל האחוה. תהליך ההיעשות-אחות, כך מתחדד גם בתיאורו של אייגן ובהמשך ל"סודו של הנריק" ול"בארטלבי", הוא תמיד תהליך של כינון אחווה, והוא מהותי לחשיבה ולהתייחסות גם בטיפול הפרטני.<sup>77</sup>

76 לכך נוכל להתייחס באמצעות הפריזמה הרעיונית שהציע אמדה (Emde, הערה 71 לעיל), שלפיה עלינו להרחיב את הבנתנו בנוגע להתפתחות ה"אני" וה"אחר" לכדי "אנחנו", במובן של ריבוי המייחד כל אחד מפריטיו השונים.

77 חשיבותה של קבוצת האחים נידונה רבות מזווית שונה בתאוריות טיפול קבוצתיות, הרואות בקבוצת הטיפול קבוצת אחאים. לדוגמה, סמדר אשוך דנה בקבוצת הטיפולית כמאפשרת שחזור וטיפול ביחסים אחאים. Smdar Ashuach, "Am I my Brother's Keeper? The Analytic

ואומנם, המילה אחווה מקורה במילה אח: "fraternity" בלטינית, מלשון אח, "frater", ו-"sorority" בלטינית, מלשון אחות, "soror". ייחודה של ההיעשות-אחות הוא האחוה, שאינה ממגדרת ומפרידה בין אחים לאחיות, כפי שנהוג באופן מסורתי, והיא המאפיינת גם את אחוות הפליטים.

מקס מפרש את הגברים הרוקדים עם לאנס בחלומם כסימבולים לרגשותיו־שלו, ובכך נוצר מגע בינו ובין לאנס:

כל הגברים שרוקדים אתו — הם הרגשות שלי. אנחנו יחד. אני לא מונע את כניסתו. אני לא מונע את כניסתי. בכך שאני יוצר מגע עמו, אני יוצר מגע עם עצמי. אני חושב שהחלום מראה שהיחסים שלי ושל לאנס, שלך ושלי, מתפתחים בדרך רגישה. (עמ' 151)

באמצעות מושג ההיעשות-אחות אני מרחיבה את יריעת הפירוש של מקס בשני ממדים: בממד הראשון, ברמה הטיפולית, עדיין בתוך יחסי העברה והקשר שבין לאנס למקס, ההיעשות-אחות מסייעת להבין את טיב הקשר שלאנס משתוקק לו: אחוות האחים, אחוות הפליטים; ובממד השני, ברמה ההתפתחותית והמציאותית, ההיעשות-אחות מתגלה כמאפשרת קו מילוט מהאדיפלי והפתי שבו לאנס לכוד, הרובד הפוליטי־חברתי השזור בנפשו.

חלומו של מקס מאפשר, לפיכך, הצצה לתנועת הלא מודע המתרחשת בינו לבין לאנס. עוצמת הקשר האחיותי בין אחאים, כפי שחווה אותו מקס ערב החלום, מלמדת על צורכו הלא מודע של לאנס, המטופל (וכמותו על צורכו של מקס, המטפל), באחוה אחית – אחווה שתאפשר קו מילוט מטופריהם של האדיפלי והפתי, שהיה נתון בהם: "לאנס נהג לומר שהוא נוצק בשתי תבניות שונות (אם ואב), שתיהן משובשות" (עמ' 150). בקשר עם אימו תמיד הרגיש שאינו בסדר, ושכדי לרצות אותה עליו להתאין. הקשר עם אביו התאפיין בחוסר יציבות, והציב סטנדרטים לא אפשריים. לאנס גדל והתחנך בכך, כפי שמספר מקס:

גידלו (raised) אותו בכך — מחקו (razed) אותו, אני חושב. אנשים מוטרפים, טובעניים, שידעו מה נכון עבור העולם. ידעו מה נכון לילדים! שום הבנה בעניין מהם ילדים כילדים. ילדים הם כלי לקידום ערכי הכת. (עמ' 148)

בדומה לאידאולוגיות קיצוניות, על ציפיותיהן ודרישותיהן, הכת שלאנס התחנך בה יצרה עיוות וניצול, וחנקה הזדמנויות לחוויות של ילדות ומשחקיות. העובדה שמקס כלל אינו

Group as a Space for Re-enacting and Treating Sibling Trauma", *Group Analysis* 45, 2 (June 2012), pp. 155-167. מפאת קוצר היריעה לא ארחיב בנושא הטיפול הקבוצתי. לסקירה בנושא יחסי העברה אחאים בפסיכותרפיה ראו, ריבה אלטמן, "מי בא אחרי?" על יחסי העברה אחאיים בפסיכותרפיה פסיכואנליטית", מארג ד (2013), עמ' 43-68.

מהרהר באחאים של לאנס, ואף לא בקשר של לאנס עם חברת הילדים בני גילו בתוך הכת, מדגישה את חסרון הקשר. מקס מתאר:

נהניתי כל כך מהדיבור הרך, האיטי, המשמעותי שלו, שיכולתי להתערסל בו עד ששכחתי עד כמה קשה לו להיות עם אדם אחר באופן שבו אנשים נמצאים יחד באמת, כשהפוקוס אינו מופנה דווקא אל האחד או אל האחר. (עמ' 151)

רכות דיבורו של לאנס מערערת בעצמה על סטראוטיפיים מגדריים, ומזמינה אותנו לעבר היעשות-אחות. תיאור הקושי של לאנס להיות עם האחר בקשר שבו הדגש אינו מושם בלעדית על אחד הצדדים מזמין אותנו למרחב היחסים בין אחים, ומבהיר מדוע קו המילוט בלא מודע של מקס, בהעברה הנגדית, פנה לעבר היעשות-אחות – כתשוקה של לאנס באחוות אחאים, שהיא אישית ב־זמן שהיא פוליטית. זוהי אחווה של אחאים, של פליטי הכת, של אמון ושל היות ביחד "באופן שבו אנשים נמצאים יחד באמת". האחוה הקשורה להיעשות-אחות היא כוח מציל: היא אינה אידאולוגית או כתית, אף שאפשר לבלבל ביניהן. היא מושתתת על שותפות, אחווה ואמון.

מכיוון שהלא מודע פועל בעולם ללא חוקיות ברורה, את התנועה שבין הלא מודע של לאנס ושל מקס אפשר לראות כאחד הנתיבים של הלא מודע המתהווים בטיפול. לחלום נהוג לייחס משמעות רבה הן בשדה הפסיכואנליטי הן בשדה הספרותי, והנתיב הלא מודע שנרקם בין מקס ללאנס מאפשר אפוא עבודה ייחודית: באמצעות סצנת ההיעשות-אחות של מקס, המתרחשת במציאות חייו, הוא חולם את לאנס, ובחלום עצמו מתרחשת טרנספורמציה לא מודעת כחלק מההליך הטיפולי. כפי שהספר והעולם מכוננים, לטענת דלז וגואטרי, יחסים ריזומטיים זה עם זה,<sup>78</sup> גם היחסים הריזומטיים הנוצרים בין חיי המציאות לבין חיי החלום (שאינם משקפים או מתארים את המציאות, אלא יוצרים דבר מה חדש) – מאפשרים מישור לשימוש בהיעשות במרחב הטיפולי. הטרנספורמציה שהתרחשה בעולמו של מקס, באמצעות עבודת החלום והאסוציאציות הנלוות אליה, מחדדת את הקישור שבין היעשות-אחות לבין האחוה החוצה מגדריות: האסוציאציה לחוויית הריקוד של לאנס בין המון גברים, באחוה, הייתה אסוציאציה דווקא לאחות, ולרגע של היעשות-אחות.

מקס עצמו, כאמור, כמה לאחוה ולשיתופיות עם אחותו. האחוה הנחשקת היא ב־זמנית אחווה אחאית פרטית וגם אחווה פליטים פוליטית. עצם ההפרדה שבין העיסוקים – הוא מטפל, היא בעסקים – מייצרת דיכוטומיה, שדות שיח שונים ולכאורה מרחיקים. הריקוד אפשר תנועה לעבר המינורי – פליטים שרוקדים במסיבה, "מעבר לאסון". בדומה לסיפורו של קנז, חוויית המוגנות מן הטרומה נוצרת דווקא בתוך היעשות-אחות,

78 "בניגוד לאמונה עמוקה ומושרשת, הספר איננו דימוי של העולם. הוא יוצר ריזום עם העולם, ישנה התפתחות לא מקבילה של הספר והעולם; הספר מבטיח את הדה-טריטוריאליזציה של העולם, אך העולם מבצע רה-טריטוריאליזציה של הספר, שבתורו מייצר דה-טריטוריאליזציה של עצמו בעולם". Deleuze and Guattari, *Thousand Plateaus*, הערה 2 לעיל, עמ' 11. התרגום שלי, שס"מ.

ובשונה מטענתה של מיטשל, הקשר בין האחים המתממש בהיעשות-אחות אינו מייצר טראומה אחת, אלא מגן מפני טראומה חיצונית. באמצעות תנועות הריקוד חצתה ההיעשות-אחות את אחרות עיסוקיהם של מקס ואחותו, וחדרה גם דרך האדיפוס והמיניות: "אפשר מן הסתם לדבר על מרכיבים הומו-ארוטיים בין מקס, לבין לאנס, לביני, ועל רגשות של אב-בן. לגורמים אלה זמן ומקום משלהם", אומר אייגן, וחוזר להדגיש את תנועות הריקוד המאפיינות היעשות-אחות: "כעת די שנעריך את העובדה, שמקס (בחלקו באמצעות לאנס, באמצעותי) רוקד את העיכול הרגשי לתוך החיים" (עמ' 152).

## סיכום

מערכת היחסים הייחודית הנפרסת בסיפור בין הנריק וֵאָאָנְדָה, כפי שהמספר חווה אותה, מזמינה אותנו לעקוב במדוקדק אחר כל פרט קטן כתווי פנים, ולהתחקות אחר תנועות הקשר הבלתי נפרד בינו לבין התרחשויות פוליטיות והתמודדויות חברתיות רחבות ממדים. ההיעשות-אחות מגלה רבדים חדשים בטקסט הספרותי, ומאפשרת לחשוב במחודש גם על הוויניטה הטיפולית. הן בסיפור הן בשדה השיח הפסיכואנליטי, ההיעשות מסייעת לנו לעקוב אחר רזיה ונפתוליה של מערכת היחסים האחאית.

באמצעות הקריאה הסכיזואנליטית והמעקב אחר התפתחות ההיעשות-אחות נחשפו לפנינו חמישה רבדים שבהם סיפורו של קנז משתמש, ובו-בזמן מממש: הרובד הראשון המחיש כיצד, באמצעות העברת הקשר האחאי והאחותי לקדמת הבמה, כחלופה חוצת מגדר ודורות לקשר האדיפלי, חותרת ההיעשות תחת האדיפלי וההגמוני, הפרטי והקולקטיבי, ופורעת את האופן שבו מתארגנים מושגי היופי והאחרות ההגמוניים. הרובד השני הדגים כיצד החצייה המגדרית הממומשת במהלך היעשות-אחות (בהתרכבותם של תווי הפנים והבעות הפנים וההתנהגויות ה"סטראוטיפיות") מזמינה אותנו לחוויה מגדרית במונחי ריבוי ולהמשגת האחווה האחאית. הרובד השלישי הדגיש את החיבור המיידני בין האיש לפוליטי שמכוננים איכויותיה הצליליות של השפה והדה-טריטוריאליזציה השפתית. חיבור זה, המתרחש בביורר בהקשר המהלך ההיעשותי, הוא המאפשר קו מילוט מן ההגמוני באמצעות ערעור ההיררכייה השפתית בין העברית הצברית לשפת המהגר הפליט, כשהצלילים, ולא המשמעות, הם המניעים בו-בזמן הן את העלילה כולה הן את הקשר הייחודי בין הילדים. ברובד הרביעי, בהמשך המעקב אחר השפה בסיפור, ראינו כי דווקא לשון "הוא", בגוף שלישי, היא המייצרת את המרחב ליצירת דבר מה חדש וייחודי בדמות היעשות, בשונה מהאינסטינקט הראשוני שמייצר חויית ריחוק וניתוק. והרובד החמישי, האחרון, המחיש את כוחם של האחיות ושל אזורי ה"סכיזו" (בשונה מאזורי הַנִירוּזָה) – כפי שמוצגים במהלך ההיעשות – כמסייעים ליצירת קו מילוט חברתי-פוליטי מן הממדים המסוכנים של האידאולוגיה, לבחורות המארחות בתקופת המנדט הבריטי.

רבדים אלו שופכים אור נוסף על כתיבתו של קנז, החולשת על דינמיקות חברתיות ופוליטיות ובזמן על צפונותיה הכמוסים של הנפש, באופן שמציג את הקשר הבלתי נפרד בין המאקרו למיקרו, וממחיש את הדהודו של הערעור התמידי של קנז בסיפורת ובעולם. פרימה זו של חוטים מהודקים ושל סדרים קיימים מזמינה לטווייה ייחודית וליצירה מחודשת, התבוננות רעננה על כל הקיים – הרקוב והנשגב גם יחד – ומציעה חלופה למבנים הגמוניים, אדיפליים ושפתיים; דה־טריטוריאליזציה וריבוי כהשקפות עולם וכחוויות חיים. זוהי הזמנה להסיט את תשומת הלב אל עצם זיהויה של ההיעשות, המטמורפוזה הייחודית, שאינה מובנת מאליה,<sup>79</sup> ולהתחקות אחר תנועתה.

מרבית התאוריות הפסיכואנליטיות עוסקות בקשר שבין הדמות המטפלת לילד, ורק לאחרונה החלה התבוננות על מערכת היחסים האחאית, המצויה בציר האופקי ונקשרת לקבוצת השווים. התאוריות הפסיכואנליטיות המעטות העוסקות ביחסי אחים מציעות לרוב את נקודת המבט של הבכור, ואילו ההיעשות־אחות בסיפורו של קנז מדגישה את יחסו של האח הצעיר דווקא, ולא את ההתמודדות עם היוולדותה של אחות, ובווינייטה הטיפולית היא מדגישה את החוויה (הלא מודעת או המציאותית) דווקא של חסרון האחיות. זוהי אפשרות אחת להיענות להצעתה של קולס להמשגה תאורטית של מורכבות רגשית כלפי אחים, באופן המתנגד לנטייה הפסיכואנליטית הקלאסית לצמצם את האחאים לדמויות לא רצויות או להפוך את היחסים עימם לנגזרת היחסים עם ההורים. הן בסיפור הן בווינייטה הטיפולית נקשרת ההיעשות־אחות לאחוות אחאים, אחוות פליטים. בשני המקרים מוצעת כאן המשגה תאורטית הנוגעת ליחסי אחים, שלפיה, בקשר אחאי מתפתחים אזורים נפשיים אחוותיים המשלבים את האישי־נפשי והפוליטי־חברתי. קו המילוט שמאפשרת ההיעשות־אחות במובן זה הוא פוליטי ופרטי: זהו קו מילוט הן מן המרות האידאולוגית הן מזו האדיפלית. רגעים חמקמקים דמויי חלום אלו מכוננים חלק מהותי בזהות ובמנעד החוויות. הריקוד, האחווה האחאית ואחוות הפליטים בלתי נפרדים מהיעשות־אחות, והם עשויים לתרום לזיהויה או לעבודה עימה.

יצירותיו של קנז מזמינות אותנו לחפש נתיבי משמעות והתנסות מחודשים, כפי שמדגים גוף המחקר הנרחב בעניינן. ההגות הדלז־גואטריאנית משתלבת באופן טבעי עם כתיבתו, ומסיבה את תשומת לבנו למרחבים חדשים, שאינם חדלים מלהיווצר ביצירתו בקריאות חדשות.<sup>80</sup> הקריאה שהוצעה לעיל מזמינה את התנועה שבין השדה הספרותי

79 בספרו של אייל דותן (ביחד ולבד, תל אביב: ידיעות ספרים, 2017) מתייחס הסב לרעיון ההיעשות: "היעשות, סימביוזה, מטמורפוזה, קרא לזה בכל שם שתראה. שני גופים זרים לגמרי יוצרים קשר חדש, מיוחד, מפתיע, משתפים פעולה ומה שנוצר כתוצאה מהאיחוד ביניהם הוא ייחודי, חד־פעמי" (עמ' 136). במקרה שלפנינו הגופים אינם זרים, בהיותם בני אותה משפחה ובני משפחת האדם. ועם זאת, עצם חיבור ייחודי ומפתיע שכזה מצביע בו־זמנית הן על הזרות וההבדל והן על היצירתיות והחיוניות הנובעים ממנו, כבלתי נפרדים אלה מאלה, כמחיים האחד את האחר.

80 איל בסן מציין כי הגותם של דלז וגואטרי מזמינה לפתיחות והיפתחותה של היצירה הספרותית, ומציע עבודה מרתקת עם יצירתו של גנסין ברוחם, בספרו גנסין ספטייל, ירושלים: מוסד ביאליק, 2021. קריאה דלז־גואטריאנית בסיפור אחר של קנז נמצאת אצל שני סמאי, "הקווים מנגנים מעצמם: קריאה בסיפור 'התרנגולת בעלת שלוש הרגליים' מאת יהושע קנז לאור מושג ההיעשות של דלז וגואטרי", מארג ד (2013), עמ' 221–251.

לזה האנליטיקליני, ואולי לא בכדי, לאור העובדה שהגותם של דלז וגואטרי עסקה רבות בביקורת ובשיח עם השדה הפסיכואנליטי.

מאמר זה עסק באופן מיוחד בהיעשות-אחות, אך תהליכים היעשותיים מצויים סביבנו כל העת, ובכוחם לחשוף אותנו למגוון נקודות מבט וחוויות של רבדים חברתיים ונפשיים. היעשות-אחר, במובנה הראשוני, מתרחשת באופן ספונטני, ללא תכנון או הכנה. עם זאת, נראה כי הכמיהה להיעשות (מודעת או לאו) קיימת מקדמת דנא. אלי המיתולוגיה היוונית וגיבורי-העל מממשים היעשויות-חיה רבות ומגוונות, ואף בסיפורת העברית העכשווית נמצא מגוון התייחסויות להיעשויות. ספר הילדים אלימא של יהונתן גפן, למשל, פוסע איתנו צעד-צעד במהלך היעשות-חתול.<sup>81</sup>

באופן ישיר ומודע מספר הסב בספרו של אייל דותן ביחד ולבד על ההשתוקקות האנושית להיעשות, במהלך דיון תרבותי-פילוסופי-פסיכולוגי עם נכדו:

אתה, אני, כולנו, בני המין האנושי, פוזלים כל הזמן הצדה, רוצים להיות כמו משהו או כמו משהו אחר, לרגעים ספורים או לתקופת חיים. כמכלול אינדיבידואלים ענקי אנחנו מסרבים להסתפק במה שנתן לנו הטבע, אלא חותרים תמיד להשתנות, להתעצם, להרחיב את יכולותינו.<sup>82</sup>

לעומתו, מיכל בן-נפתלי מובילה אותנו בהאנרכיסטיות דרך כמיהתה של יעל, הנדמית קיומית, הכרחית להווייתה בחיים החדשים שהיא יוצרת לעצמה ולנשים הבוחרות להצטרף לדרכה:

היא ביקשה להשאל את עצמה לנשים שתפגוש ולקבל את צורתן, ביקשה להיות הן עצמן, דמינה אין-סוף אפשרויות של הזדהות והידבקות נפשית, מעין מנגנון שמאפשר לך לעשות דברים שאינך יכולה לעשות. שכל אחת תבלע משהי אחת לפחות, שכל אחת תהיה עוד משהי ותוותר על מרחק ההתבוננות של ההבנה, שכל אחת תגלם אחרת כמו גופה, תשאל ממנה את התכונות שלה. לא תתחפש לאחרת, לא תשלה את עצמה או את האחרים, לא תשחק ולא תוליך שולל, אלא באמת תהיה היא, תיתן לה להוליך אותה בתנועה בלתי פוסקת.<sup>83</sup>

דלז רואה באתיקה עמדה של מחויבות יצירתית למקסום הקישורים ולמקסום אפשרויות הקיום בעולם. באופן הזה, האתיקה קשורה באופן אינהרנטי למושג ההיעשות,<sup>84</sup> כשבמובנה הרחב, היעשות-אחר היא תנועה של עמדה אתית הקשורה להתנסות בהווה

81 יהונתן גפן, אֵלִימָא, אילנה זפרן (מאירת), חבל מודיעין: כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2018.

82 דותן, הערה 79 לעיל, עמ' 135.

83 מיכל בן-נפתלי, האנרכיסטיות, עינת יקיר (עורכת), חיפה ובאר שבע: פרדס ומכון הקשרים, 2023, עמ' 52.

84 John Marks, "Ethics", Adrian Parr (ed.), *The Deleuze Dictionary*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005, pp. 85-87

של אחרות מינורית. התנסויות מינוריות מגולמות בספרות ומהדהדות בנפש האנושית. ולעומת התנועה האינסטינקטיבית (הנפשית והפוליטית), ששואפת פעמים רבות להגיע לכדי תחושת פוטנטיות הנקשרת לבריאות נפשית ולתחושת ביטחון, ההיעשות מציעה עמדה אתית שמאירה את התנועה ההפוכה לכאורה, לעבר המינורי. תנועה זו מערערת את יחסי הכוחות המובנים שבין המז'ורי למינורי, ומייצרת עוצמות אחרות מאלו ההגמוניות או האדיפליות. התנועה הנוצרת בסיפורו של קנז בעקבות היעשות-אחות מזמינה אותנו להתחקות אחר העוצמות האלה בדיוק, אחר הסוד שמנעד הגילוי והכיסוי שלו נחשף ומתממש מול עינינו.

המכללה האקדמית תל-חי